

Hantos-Varga Márta

AZ IDEOLÓGIAI ELLENFÉL ÉS A POLITIKAI ELLEN- SÉG ELKÜLÖNÍTÉSÉNEK PROBLÉMÁI

Sajtóvita a baloldallal való együttműködés lehetőségeiről 1943 tavaszán

Vannak nem vitatható történelmi cezúrák, s vannak olyan időszakok, melyek a nagy változást megelőzendően mintegy sűrítve kínálják az események kiszámíthatatlan menetében a kibontakozás elméleti lehetőségeit: Kelet–Közép-Európa köztes idői.

1943 és 1946 a magyar történelem menetében különleges két év. Politikusok, pártok, közéleti- és egyházi szereplők érzékelték egy esetleges fordulat közelségét, s mintha bíztak volna abban, hogy annak kimenetelére — a maguk szintjén — hatással tudnak lenni. 1943-ban a hadi cselekmények alakulása, a német vereség első reális esélye, a szövetségesek balkáni partraszállásának várása, a háborúból való kilépés fel-feltűnő követelése, a balatonszárszói konferencia, s ezzel párhuzamosan a Katolikus Szociális Népmozgalom születése él-tette az erőfeszítéseket. Pár évvel később, 1946-ban, a békeszerződés ratifikálása utáni szovjet kivonulás reményére alapozva — az élesedő ideológiai harc közegében — a „komoly”, a „magyar”, a „korszerű”, az „igazi” a hivatalosan propagált „népi” demokrácia alternatívájaként jelent meg a politikai vitákban.

Az alábbi tanulmány¹ egyetlen, az akkori történések szövetének csupán mellékes szálát képező kérdésre fókuszál. Azt keressük, hogy 1943 tavaszán vajon milyen utat járt be a nemzeti összefogás „rendhagyó” gondolata a közvéleményt tájékoztató és mozgató, eltérő politikai értékvilágot megtestesítő sajtóorgánumokban, s arra is megpróbálunk választ adni, hogy milyen fogadtatásra talált a katolikus közéleti szereplőknél egy alkalmi, meghatározott célt követő együttműködés gondolata – a *baloldallal*.

„Válságos félhomály”

1943 télutójától a magyar publicisztikában erőteljes, minden politikai oldalt megmozgató vita folyt a „nemzetmentés” korábban elképzelhetetlen formájáról, a hagyományosan szembenálló felek, a bal- és a jobboldal egyes csoportjainak összefogásáról. A véleménycsere április és május idusa között — mi-

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

dőn Almásy József (kényszer)nyugdíjazott katolikus pap² és közíró is belépett a diskurzusba — alkalmanként éles szócsatává vált. A szélsőjobboldal minden lehetőségét megragadott, hogy a taktikai szövetkezés gondolatát támadja, a „mozgósítást” pedig nyomásgyakorlással akadályozza. Az ideológiai párharcba a *Magyar Nemzet*, a *Jelenkor*, a *Nemzeti Újság*, a *Népszava*, a *Magyarság*, a *Déli Magyar Szó*, a *Függetlenség*, a *8 Órai Újság*, az *Újság* egymás közleményeire reflektáló cikkekkel kapcsolódott be.

Az óvatos nyitóüzenet a Magyar Nemzet 1943. február végi számában tűnt fel. Vitéz Andorka Rudolf³ *Mi a tennivalónk?*⁴ című rövid fejtegetése aktuálpolitikai kérdésekkel foglalkozott. A volt vezérőrnagy és diplomata — aki ellemezte a háborúba való belépést, s a németek vereségét jósolta Horthynak⁵ — a sztálingrádi csata utáni hetekben a „fogalmak zúrzavarában és posványában” olyan eligazító, „vezető gondolatot” keresett, mely a pártprogramokon túl képes „a nemzet egészének átmentésére”. A cikkíró korábban betöltött pozíciói, informális tekintélye, s ama tény miatt, hogy konzervatív értékrendű egyén vette fel egy „haladó” jobboldali napilap hasábjain a kooperáció⁶ fontosságát, e töprengés nem maradt hatástalan. Andorka általánosságban szólt, azonban a szöveg a történelmi kontextus folytán az olvasóban pontos asszociációs pályán futhatott végig. Egy „felrázó, előrevívő” idea, egy a társadalom minden tagja számára „közös és összefogó” elv keresése a nyomasztó háborús helyzet következményeiből fakadt. Ez a mindeneket ötvöző eszme nem más, mint a „külső és belső béke” kívánalma, valamint az „ezeréves földön az ezeréves nemzet biztonságának”⁷ megteremtése. A következő hetekben a közleményre polgári oldalon reagáló írók explicitebb módon szóltak a „nemzet pusztá létének” megőrzéséről, a „független államiság”, a „sok száz éves szabad magyar életforma”, a „magyar lelki alkatnak megfelelő államforma”, továbbá az „alkotmányosság” védelméről. Az együttes fellépés megvalósulásához vezető út konkrét lépései az eredeti gondolatsorban nem kerültek elő. Amikor a szerző az elkövetkező idők második legsürgetőbb feladataként a „szociális kiegyenlítődést és emelkedést” említi, felvillan írásának alapszándéka. Andorka megszólítja a — meg nem ne-

² Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban EPL) 1152/1943 36. lap. 1943. március 10-én Serédi Jusztinián levélben értesíti döntéséről a Főszékesegyházi Káptalant.

³ Andorka Rudolf Rezső (1891–1961) az 1930-as évek második felétől egyre fontosabb tisztségeket töltött be: 1937–38-ban a Vezérkari Főnökség második osztályának vezetőjeként teljesített feladatokat, majd 1939–1941 között madridi nagykövetségként tevékenykedett. Teleki Pál miniszterelnök öngyilkossága után (1941. április 3.) lemondott, s kivonult a diplomáciai szolgálatból. Náciellenes meggyőződésű, angolszász orientációt valló személyiségként vált ismertté. 1944. március 22-én a Gestapo letartóztatta, s a mauthauseni táborba hurcolta.

⁴ Magyar Nemzet, 1943. február 28. 5.

⁵ „... megtanítottak arra, hogy tanulni és dolgozni kell.” Javorniczky István beszélgetése Andorka Rudolffal. Századvég, 2006/1. 173–174.

⁶ Az újságcikkben nem kerül elő sem a 'koalíció', sem az 'összefogás', sem a 'szövetkezés' főnév. E szavak az írás hatástörténetéhez kapcsolhatók.

⁷ Az idézett félmondat nem az „integer Magyarországra”, hanem az állampolgároknak a közös történelem által kialakult közösségére utal.

vezett — célcsoportot: a szociáldemokrácia képviselőit.⁸ „Ha túlleszünk a sötét völgyön [...] megvívhatjuk a magunk politikai és társadalmi harcait.” – összegződik a mondanivaló.

Előzmények az 1930-as évekből

A „merő taktikázást” meghaladó együttműködés első kezdeményezője bő öt évvel korábban Fejtő Ferenc, neves baloldali publicista volt. A *Szép Szó* 1937 augusztusi számában elsőként recenzálta Jacques Maritain nagyhatású remekét, *Az igazi humanizmust*.⁹ A szövetkezés gondolatát e könyv méltatása alkalmával vetette fel. Az 1940-es évek eseménytörténetének világosabb megértéséhez vissza kell lépnünk az időben, hiszen a francia katolikus megújulás emblemikus alakja egyszerre volt *jelenlévő és elhallgatott* inspirálója a Fejtő-cikkben megszólított hazai „ifjúkatolikus” irányzatnak.¹⁰

A világgazdasági válság által felvetett kérdések, a polgári demokráciák megroppanása és az etatizmus új formái mellett az 1930-as évek közepén az európai politikai színtér egyik sajátossága a baloldali pártok általános erősödése, s ehhez kapcsolódóan a nyugati értelmiség előtti presztízs-növekedése lett. Az 1934 februárja és 1935 júliusa között sűrűsödő francia belpolitikai események, egyúttal a Komintern (látszólagos) taktikaváltása megteremtette a marxista inspirációjú, valamint a más ideológiai gyökerű, demokratikusan gondolkodó politikai szervezetek együttműködésének lehetőségét. A népfrempolitika nem csak a jobboldalon, hanem a Vatikánban is a bolsevik veszély fantomját idézte fel.¹¹ A spanyol polgárháború még inkább erősítette a polarizálódást. E közegben, 1936 júliusában jelent meg a kiváló katolikus filozófus, Jacques Maritain (1882–1973) referenciaműve, *Az igazi humanizmus*¹². A kötet a santanderi egyetemen két évvel korábban tartott konferenciasorozat bővített anyagaként látott napvilágot. Maritain neotomista bölcselőként reagált a modern kor társadalmi-politikai átrendeződéseire, s az „új keresztény társadalom ideáljának” felvázolásával jelentős mértékben hatott a katolikus egyházon belüli reformáramlatokra.

⁸ Andorka valószínűsíthetően levelet is írt Szakasits Árpádnak, melyben a kommunista előretörés ellenében a polgári erők és a szociáldemokraták összefogása mellett érvelt. Lásd Javorniczky beszélgetése Andorka Rudolfal... i. m. 177.

⁹ *Fejtő Ferenc*: Kereszténység és szocializmus. Hozzászólás Maritain könyvéhez, az integrális humanizmusról. *Szép Szó*, 16 (1937) 12–27.

¹⁰ E töredéknyi, főként laikus értelmiségiekből álló csoport szellemiségét folyóirataik közleményeiben érhetjük tetten. A gróf Széchenyi György alapította *Korunk Szava* (1931–1939), majd a részben ugyanazon szerkesztői kör által irányított *Vigilia* (1935–1944), továbbá a Katona Jenő vezette *Jelenkor* (1939–1944) írásai híven tükrözik a magyar katolicizmus e súlytalannak tűnő ágának útkeresését. Katona háború utáni cikkeiből kiderül, hogy tisztában volt a franciaországi (katolikus) közéleti eseményekkel.

¹¹ *Philippe Chenaux*: *L’Eglise catholique et le communisme en Europe (1917–1989)*. Paris 2009. 86–140.

¹² *Jacques Maritain*: *Humanisme intégral*. Paris 1936; *Jacques Maritain*: *Az igazi humanizmus*. Sárospatak–Bp. 2006. *Hantos-Varga Márta*: Philippe Chenaux: „L’ Humanisme intégral” (1936) de Jacques Maritain. *Egyháztörténeti Szemle*, 2011/4. 75–81.

A Vigilia bemutatkozó számának (1935 tavasz) szerkesztői programbeszédében található hivatkozás a filozófus egyik könyvére¹³, s szerzőként való meghívása¹⁴ jelzésszerű opció lehetett egy másfajta megközelítési mód mellett. A nemzetközi politikai és egyházi közéletben járatos szűk kör hallhatott arról a kiáltványról, melyet 1934 áprilisában, a szélsőjobboldal hatalmas tüntetése után Maritain és baráti köre szerkesztett (*A közjóért: a keresztények felelőssége és jelen korunk*). A deklarációban elhatárolódtak mind a kommunista, mind a fasiszta törekvésektől, s aláhúzták, hogy még időleges szövetség sem köthető a szélsőjobboldallal.¹⁵ Másfél évvel később a *Sept*, az *Esprit* és a *La Vie catholique* folyóiratokban — hatvan katolikus értelmiségi aláírásával — közölt manifesztum (*Az igazságosságért és a békéért*) megőrizte az agresszív expanziós politikát és a „fajok egyenlőtlenségének” elméletét.¹⁶ Maritain, csakúgy, mint Bernanos és az „öltönyös teológusok” egy része, a spanyol események kapcsán is exponálta magát. Nem csupán tanulmányíróként, hanem egyesületalapítóként is az igazságosság, az emberi és keresztény értékek jegyében lépett fel, ami adott esetben a pártoskodás elutasítását jelentette. A bírálat és a támadás nem maradt el.¹⁷

A katolikus megújulás francia vonulata a hazai katolicizmus különféle csoportosulásait is állásfoglalás elé állította. Az említett Vigilia „az új világ gyökereit” keresve kapcsolódott be a „nagy lelki renaissance” hirdetésébe. A „zajló kor kérdéseire” a választ egy új elit, a „szellemi arisztokrácia” megjelenésétől várta, amelyhez a periodika a ’szellem nagy értékeinek összegyűjtésével és továbbadásával’ kívánt hozzájárulni, hogy ez által ’lényegéből fakadóan közvetítse a jót’.¹⁸ Ámbár Maritain eszmevilága rejtetten jelen volt a lap hasábjain, 1944-ig csupán spirituális tematikájú cikkeket¹⁹ közöltek tőle. A német megszállás előestéjén Pejacsevich Márk a filozófus által használt szabadságfogalom magyarázatához kapcsolja *Az igazi humanizmus* egyes gondolatait.²⁰ S véletlen-e, vagy szándékos, hogy a német nyelvű kiadás visszafordított címét szere-

¹³ *Jacques Maritain*: *Primaute du spirituel*. Paris 1927. Maritain e könyvet (A szellem mindenek felett) a Charles Maurras vezette royalista, nacionalista szervezet, az Action Française szentszéki elítélése nyomán, a döntés indoklásaként írta.

¹⁴ *Jacques Maritain*: Aquinói Szent Tamás. *Vigilia*, 1935/1. 63–82. A filozófus két évvel később, 1937 februárjában a folyóirat meghívására személyesen is járt Budapesten. Lelkiségi témát érintő előadását a lapfolytatásokban közölte.

¹⁵ *Philippe Chenaux*: „L’ Humanisme intégral” (1936) de Jacques Maritain. Paris 2009. 39–41.

¹⁶ A Jacques Maritain és François Mauriac által szerkesztett közlemény háttérében Mussolini etiópiai háborújának kommentárja, a „civilizációs küldetésre” való hivatkozás állt. „A kereszténység vallja a természet rendjének azt az igazságát, hogy fajra, nemzetre, személyre való tekintet nélkül az igazságosság mindenkit megillet, s hogy egy afrikai léte és lelke ugyanolyan szent, mint egy fehér emberé.” *Chenaux, Ph.*: „L’ Humanisme intégral” i. m. 42.

¹⁷ „Comité français pour la paix civile et religieuse en Espagne” volt az egyesület neve. *Chenaux, Ph.*: *L’Eglise catholique* i. m. 124–133.

¹⁸ *Vigilia* 1935/1. Kivehető betétlapon lévő szerkesztői üzenet.

¹⁹ *Jacques Maritain*: Cselekvés és szemlélődés. *Vigilia* 1937/1. 3–12. *Jacques Maritain*: A belülvilág élet. *Vigilia*, 1937/3. 3–11. 1938/2. 61–64. 1938/3. 143–145. 1938/6–7. 387–392.

²⁰ *Pejacsevich Márk*: Jacques Maritain és a szabadság. *Vigilia*, 1944/3. 98–103. E pár bekezdés nem tükrözi „Az igazi humanizmus” átütő gondolatait, az olvasó valójában nagyon keveset tudhatott meg a könyvről.

pelteti (*A kereszténység jövője*). A Korunk Szava ezzel szemben a pergő, esetenként nem könnyen értelmezhető európai eseményeket is követve egyszerre próbált informálni, értékelni és hírt adni a történések utóhatásáról. Maritainnek több írását megjelentette, ezek közé tartozott az a zavarba hozó elemzés, mely a spanyol polgárháborúra — a jobboldal által — illesztett „szent háború” kifejezés elfogadhatatlanságának érveit sorolta.²¹ A hivatalos orgánumban, a patinás Katolikus Szemle egy éves késéssel, 1938-ban közölte e tárgyról objektív rézümét.²² Ellenben a tekintélyes havilap 1939 júniusában már egy hevesen támadó kritikát ismertetett, mely a „baloldali katolikus” új művét marasztalta el (*Questions de conscience sur l'impossible antisémisme*). A tudós e műben teológiai okfejtéssel magyarázta a zsidóság „identitását” és az antiszemitizmus képtelenségét.²³

Elgondolkodtató, hogy a magyar olvasók szűk tábora 1937 nyarán a szociáldemokrata érzelmű Fejtő fejtegetéseiből nyerhetett képet *Az igazi humanizmusról*, a katolikus filozófia e mesterművéről.²⁴ A cikk négy egységének összekötő motívuma a kereszténység (az Egyház) és a szocializmus (a szociáldemokrácia) híveinek potenciális közeledési esélye. Az írás tartalmában, stílusában kitűnő, széles olvasottságot árul el. Fejtő kiindulópontja a pillanatnyi „fegyverszüneti állapot” konstatálása, mikor is lehetővé válhat a „kényszerű kompromisszum” meghaladása. „Az idő rendkívül alkalmas arra, hogy tisztázzuk a doktrínák különbségeit, s közös vonásait, s megállapítsuk, hogy külön-külön sérelmük nélkül lehetséges-e elveiket úgyannyira közös nevezőre hozni, hogy az együttműködés [...] több legyen merő taktikázásnál.”²⁵ Közlendőjét európai távlatokba helyezi, miközben hangsúlyozza, hogy nem arról van szó, hogy bár-

²¹ A lap már 1937 októberében átvette a Nouvelle Revue Française c. folyóiratban ugyanazon év nyarán megjelent Maritain cikk egyes részleteit. Jacques Maritain: Szent Háború folyik-e Spanyolországban? *Korunk Szava* 1937/19. 539–540. A fordító ugyanaz a Kozma Erzsébet, aki Fejtő Ferenc írására válaszolt.

²² Sz.n.: Maritain, Mauriac és a spanyol polgárháború. *Katolikus Szemle* 1938/9. 575–576. „Az eszközök problémájának abszolút központi jelentősége van, magával viszi az egész morált. Azok a keresztények, akik azt hiszik, hogy „realizmusból” mellőzni lehet a politika eszközeiben Jézus Krisztus erkölcsstanát, és érvényesíteni lehet az erőszak tanát — amely szerint minden eszköz jó — csalódnak.”

²³ Sz.n.: Maritain és a zsidókérdés. *Katolikus Szemle*, 1939/6. 383–384. A tanulmányismertetés szándéka — a második zsidótörvény életbe léptetése után — a szövegszerkesztés technikája miatt nem nyilvánvaló. Lehetséges, hogy találekony módon csak így, áttételesen tudott közölni egy egészen más szempontrendszerrel, hiszen ekképp a kritizált francia filozófus nézete is kiderülhetett. „Marcel De Corte cikkéből kitűnően Maritain abból indul ki, hogy a zsidóság sem nem faj a szó biológiai értelmében, sem nem nemzet a történeti-politikai közösség értelmében [...] a zsidóság „megszentelt néptörzs”, egy „ház” (Izrael háza), amelynek misztériuma hasonlít a katolikus egyház misztériumához. [...] A belga professzor teljesen elutasítja Maritain tételeit. [Szerinte], kétségtelen, hogy Isten a zsidóságot borzalmas módon megbélyegezte, illetve megbüntette. A zsidóság mintegy második áteredő bűnnel lett megterhelve. [...] Maritain szokványosan abba a tévedésbe esik, hogy a vallási kérdést összekeveri a gazdasági, politikai, kulturális és faji problémákkal.”

²⁴ Jacques Maritain magyarországi előadásának (Szemlélődés és cselekvés) méltatása után a *Korunk Szava* február végi kiadása beharangozta a „Humanisme intégral” ismerttetését (Gyergyai Albert tollából), azonban az ígért tanulmány sem a következő, sem a későbbi számokban nem jelent meg. *Korunk Szava*, 1937/4. 115.

²⁵ *Fejtő F.* *Kereszténység* i. m. 14.

melyik oldal rászorulna a másik fél segítségére, inkább a „nemzeti szocializmusban jelentkező totális állameszme” veszélyének felismerése vezeti őket. Fejtő jól látja a katolicizmuson belüli dilemmát, egyrészt a rádöbbenést „az istenelv és a Führerprinzip összeférhetetlenségére”²⁶, másrészt a részleges rokonszenvet e politikai berendezkedés „gazdasági és szociális vonatkozásai” iránt, mely a kommunizmussal szembeni kisebbik rossznak tűnt. Kevesek előtt volt világos az, amit a szerző nyomatékosított: a totális rendszer lényege szerint „kíméletlen kizárólagossággal” lép fel, ezért a szisztéma csak időlegesen tűr meg maga mellett más gondolatiságot!

A következőkben egy mesteri szövegszerkesztés félreérthetetlen distinkcióval különíti el „a kommunista pártokat” a „demokratikus erőktől”, így egészen egyértelmű, hogy a kívánatos dialógusban a marxizmus képviselőjében résztvevő partnert az író a szociáldemokrata mozgalomban látja. Fejtő hangsúlyozza, hogy egyes államokban az egyház már „a fenntartásos együttműködés” útját választotta a demokratikus szabadságjogok megmaradásáért küzdő csoportosulásokkal, s bizonyítani kívánja, hogy a tartós béke elérése érdekében felállítható egy politikai és társadalmi „minimális program”.²⁷

A 'jelen' helyzet kiváltotta tapasztalatai tények sorolása után a tanulmány második és a harmadik része elméleti megokolást ad. Előbb Maritain könyvéből — korrekten és jó érzékkel — emeli ki a mondandó magját (az anthropocentrikus humanizmus bírálatát, az „örök elvek” időben változó, társadalmi-gazdasági megjelenési formáinak létét²⁸, a „közbeeső célok” — közjő, szabadságjogok — és a profán világ felértékelését, a megkülönböztetést a polgári minőségben, illetve keresztényi minőségben végbevitt tettek között).²⁹ Ezek után az idevonatkozó marxi tételeknek (a materializmus jelentése, az állam fogalma, a vallás szerepe) „durva leegyszerűsítésektől mentes” lényegét magyarázza. Fejtő nem tünteti el a markáns különbségeket, igényesen kommentál. Nyíltan beszél egy bizonyos „kettősségről”, arról, hogy bár Marx vallotta az államnak a meggyőződés iránti pártatlan viselkedését, ő maga „mint humanista, mint bölcselő, mint kritikus” egyáltalán nem volt elfogulatlan. A munkáspártok hasonlóképp jártak el: programszerűen követelték ugyan a vallásosságnak a magánszférába utalását, de mozgalmi szinten a szocialista világkép és a hitgyakorlás kizárta egymást.³⁰ Nem másodrangú a záró fejezet előtti megállá-

²⁶ Nem említi, de nyilván bennfoglaltan utal XI. Piusz Mit brennender Sorge című enciklikájára (1937. március 14.). A pápai dokumentum II. fejezete foglalkozik e témával. A körlevél e sorait Közi-Horváth József is idézi saját kiadásában megjelent füzetében. (*Közi-Horváth József: Nemzetiszínű pogányság*, Bp. 1937. 16.)

²⁷ *Fejtő F: Kereszténység* i. m. 14–15.

²⁸ Maritain a „kereszténység”, mint vallás és a „keresztény világ”, azaz egy adott történelmi korszak sajátosságainak fogalmi elkülönülését javasolja.

²⁹ „Maritain egy olyan új eszményt sürget, amely az államok, a gazdasági és jogi rendszer profanítását összhangba hozza az istenhittel. Keresztény államot akar, amelyben a nem keresztények teljes szabadságnak örvendjenek; keresztény államot, amelyben megmarad a különböző osztályok és foglalkozási ágak teljesen profán és szabad szervezkedése; amelyben az ipar szocializált és a mezőgazdaság individualista, egyszóval „vegyes államot”, amely „lényegében demokratikus”, államot, amely nem tiszteli a tévedést, de a tévedésben is tiszteli a lelkiismeretet.” *Fejtő F: Kereszténység* i. m. 16–17.

³⁰ Uo. 18–22.

pítés sem: „A vallásszabadságot elvileg még a Szovjet is elismerte, bár gyakorlatában kétségkívül a vallástalan mozgalom javára érvényesíti az állam befolyását, ami nemcsak helytelen, de szükségtelen is.”³¹ Jóllehet Maritain, ahogy ez a Szép Szó szemléjéből is kiderül, a metafizikai szakadék okán áthidalhatatlan távolságot lát a kereszténység és a szocializmus között, a gyakorlati együttműködést [oeuvre pratique commune] nem tartja megvalósíthatatlannak. Fejtő azt az álláspontot foglalja el, s ezt kívánta bizonyítani, hogy a közös célból fakadó cselekvés mögött mégis meghúzódhat a két eszme néhány érintkező pontja: 1) a humanizmus szerepe³², 2) a munkásság emberi felemelkedésének igénye, 3) a szabadságjogok tisztelete és követelése.

Bő egy hónappal később, 1937 őszén a szocialista teoretikus újabb írásban válaszolt a cikkére érkező katolikus bírálatokra.³³ Tanulságos a pontosítás, tanulságos a megismételt mondanivaló és tanulságos a szemközti oldal reagálása. Fejtő most kendőzetlenül nevezi meg a címzetteket, vagyis az „ifjú katolikus publicistákat”, az „őszinte reformkatolikusokat”, akiket definiál is. Ők azok, akik „katolikus álláspontjuk teljes fenntartásával, nemcsak a horogkeresztes szellemnek éles ellenzői, de egyre nyíltabban sürgetik Magyarország mélyreható szociális és politikai reformját is”. A fel nem adható ideológiai alappontok megerősítése mellett ismét kiáll eredeti felvetése mellett, s újból lefekteti a szövegkezelés munkaterületeit: „a szociálpolitikai törvényhozás, a szocializálás oly esetekben, amikor a közösség érdekében okvetlenül szükséges, a földbirtoklás körüli igazságtalanságok megszüntetése, az osztályharc addig a fokig, míg az igazságot s nem az öncélú gyűlölködést szolgálja, a demokráciáért a totális államok ellen folytatott küzdelem”.³⁴ A Korunk Szava 1937. augusztusi és szeptemberi számaiban megjelent elutasító reakciókra³⁵ felelően állapítja meg azt a fontos tény, mely (a későbbiekben is, így 1943-ban szintén) letagadhatatlan volt: a katolicizmus rendszerint azonosítja a marxizmust a bolsevizmussal, s nem vesz tudomást a „demokratikus szocializmusról”, holott a „nyugati szocializmus” — ahova Fejtő magát és mozgalmát számítja — „a demokrácia alapján áll”.³⁶ Majdan Almásy József vállalja fel a különbségtétel kockázatát, e helyütt a replikázó szerzők a doktrínális különbségek miatt vetik el a közös fellépés javaslatát, melyet akkor tartanának megvalósíthatónak, ha a szociáldemokrácia „megtér”.³⁷ Az „egybeolvadásnak” felfogott együttműködést Fejtő a kortárs német és francia példákra hivatkozva utasítja el.

³¹ Uo. 24.

³² Hiszen — a francia filozófust idézve — „kereszténynek nevezhető energiák” a marxizmusban is léteznek, úgymint az ember méltóságának a hite, a szabadság vágya, a személyiség ereje, a szolidaritás, az eszmékért való áldozatkészség, a lelkiismeret szabadságának és önkormányzatának elve. Uo. 25.

³³ *Fejtő Ferenc*: Kereszténység és szocializmus. Szocializmus, 1937, 391–398.

³⁴ Uo. 396.

³⁵ *Horváth Béla*: A kinyújtott kéz. Korunk Szava 1937/15-16. 431–433. *Kozma Erzsébet*: Kereszténység és szocializmus. Válasz Fejtő Ferencnek. Korunk Szava 1937/17. 470. Kozma Fejtő második cikkére novemberben reagált: Korunk Szava, 1937/22. 663–664.

³⁶ Uo. 392–393.

³⁷ Horváth azt igényli, hogy a marxisták „boruljanak le Krisztus keresztjénél és homlokukat tartásák a küzdő Egyház krizmája alá. [...] A harc az emberért s a szabadságért csak a kereszténység-

A mértékadó Katolikus Szemle 1937 novemberében foglalta össze a disputát.³⁸ Bár a szerző elegyíti Fejtő egymást követő munkáit (már a felütésben szóvá teszi az „ifjúkatolikusok” felé fordulást), mégis a központi gondolatokat jól kidomborítva idézi a szereplők nézeteit. Hangneme katolikus íróársaihoz hasonlóan kissé triumfalista³⁹, ellenben kevésbé merev. Nem zárja ki a „kölcsonös támogatást” a Szép Szó (és a Szocializmus) oldalain pontosan felsorolt területeken, azonban ezt — belga mintára utalva — katolikusok *egy csoportja* és szocialista egyének akciójának vallja, mely elé elvi akadály nem gördül. A végszó szerint az Egyház és a szociáldemokrácia együttműködése csak a marxizmus feladása mellett lehetséges.

E kategorikus konklúzió a valóságot csak részben fedte. Az első kijelentés maritain-i hatást is tükröz. Szétválasztja az *egyént* elkötelező, tehát keresztény individuummként/polgárként meghozott döntést [agir en chrétien], az *egyháztagként* meghozott elhatározástól, attól, mely ilyenformán az Egyházat is érinti és/vagy bevonja [agir en tant que chrétien]. Ellenben a két világháború közötti Magyarországon a gyakorlatban nem létezett a felsőklérustól független, laikus katolikus politika,⁴⁰ továbbá az egyetemes egyházat (a vatikáni dikasztériumokat és a diplomáciát) nyilvánvalóan foglalkoztatta a marxizmus tapintható térnyerése, s nem különféle irányzatainak összevetéséből, hanem a rendszer gyakorlati működéséből⁴¹ vont le konzekvenciákat. Ettől az általános légkörtől a helyi egyházak (és tagjaik) sem tudtak elvonatkoztatni.

Mi is kötötte le a Szentszék figyelmét? A forradalom exportjának félelme folytán 1932-ben a nunciások arra kaptak utasítást, hogy megbízható és pontos értesüléseket szerezzenek a befogadó országukban folyó kommunista propagandáról.⁴² Alig valamivel később pedig a jezsuita generális, Wladimir Ledóchowski javaslatára a Pápai Keleti Intézet mellett titkárságot alapítottak azzal

ben vezet célhoz.” Korunk Szava 1937/15–16. 433. Kozma szerint „az egyház a maga részéről szívesen együttműködik bármely csoporttal, mely humanista eszmények alapján áll, ha az illető csoport belátja, hogy abban, amiben eddig eltért a kereszténység álláspontjától, nem volt igaza. A közeledés alapja csak az őszinte belátás lehet és nem taktikai megfontolások. A körülmények adta egyútra terelődés még nem fegyverbarátság, az együttüldöztetés még nem alap a közös programhoz.” Korunk Szava 1937/17. 470.

³⁸ Sz.n.: Szocialista békejobb. Katolikus Szemle, 1937/11. 693–695. Az írás mögött Mihelics Vid sejthető.

³⁹ Horváth „a kommunista és szabadjóműves körök” meggyengülésével és védelemkeresésével magyarázza az összefogás gondolatát, a Katolikus Szemle pedig arról ír, hogy „a liberalizmus és a zsidóság után, immár a szociáldemokrácia is a katolikus Egyházba horgonyozná legtöbb reménységét”, mivel az törhetetlen védelmezője az emberi személyiségnek.

⁴⁰ Hantos-Varga Márta: A katolikus politika dilemmái Magyarországon 1945–46-ban. In: Egyháztörténeti Szemle, 2014/2. 55–69.

⁴¹ 1929. április 8-i dekrétummal a vallásüldözés új hulláma kezdődött a Szovjetunióban. 1930 márciusáig 6715 templomot romboltak le (vagy zártak be). A Vatikán ezek után hagyott fel azzal a törekvéssel, hogy valamiféle modus vivendit hozzon létre, melyet korábban Pacelli nuncius titkos berlini tárgyalásai alkalmával 1924 júniusa és 1927 decembere között szovjet diplomaták közvetítésével próbált meg kieszközölni.

⁴² Chenaux, Ph.: L'Eglise catholique i. m 89–90.

a céllal, hogy egy hitelesen tájékoztató periodikát bocsássanak ki. A folyóirat 1935–1939 között jelent meg *Római levelek a modern ateizmusról* címmel. Impozáns dokumentációt gyűjtöttek össze és közöltek a kommunista mozgalmakról, melyet azután két kiállítás keretében (1936, 1938) mutattak be Rómában.⁴³ XI. Piusz pápa 1937-ben — a kommunizmust elítélő enciklikájának készítésekor — bizton támaszkodhatott e szakértői körre.⁴⁴

Mindamellet a kommunisták és szocialisták elvi nézeteiktől elvonatkoztatott gyakorlati működésének megítélése egyházi, még jezsuita körökben sem volt egységes. Különösképpen nem volt az Franciaországban 1936–1937-ben.⁴⁵

Ha a Korunk Szava írója 1937 augusztusában Fejtő Ferenc írására reagálva a kommunista Maurice Thorez híres hívószavát választotta címmül (*Kinyújtott kéz*), feltehetően nem értette meg a „nyugati szocializmus” magyar képviselőjének üzenetét.

„Összeilleszkedett egész”

1943. március 7-én a *Népszava* vezércikke⁴⁶ — a lapra jellemző határozott és öntudatos hangvételben — új jelenségről tájékoztatta közönségét. A középosztály eszméléséről beszélt, arról, hogy részben közéleti szereplők, részben hivatásos publicisták „a polgári sajtó egyes haladó orgánumaiban” felvetették a jövőért végzett „együttműködés” időszerűségét. Három írás konkrétan is említésre került. Valóban, szűk egy hét alatt keskeny ösvények nyíltak a közélet dzsungelében. Andorkával párhuzamosan a „demokratikus érzelmű” polgárok új nemzedékének nevében Barcs Sándor, a szabadelvű napilap, az *Újság* munkatársa osztotta meg gondolatait⁴⁷, melyre pár napon belül Lándori György reagált. Egy hét leforgása alatt három újság négy cikkírója fejtette ki véleményét, s már e kezdetekkor feltűnik, hogy a téma rendkívülisége miatt a közlemények jobbára a vasárnapi, terjedelmesebb lapszámokban kaptak helyet.

Barcs két közösség (a tágabb, nemzeti és a szűkebb, polgári közeg) vilságát észlelte, s mindkettő számára egyetlen gyógyírt talál, az egység keresését. Az alapvetően a háború befejezése utáni feladatokra koncentráló „súlyos szövetségnek” két ismérve van – véli. Egyfelől dacolnia kell „minden külső veszedelemmel és minden belső bomlasztó szándékkal”, másfelől maradandóvá kell tennie „a szentistváni Magyarországot”. Ennek eszköze, ha a szerző nem is így nevezi, az a halaszthatatlan reformfolyamat, melynek során a polgárság felismeri a munkásság és a parasztság sorskérdéseit, támogatja megoldásukat, s miután „maga mellé emelte” e két társadalmi réteget, hozzájárul ahhoz, hogy az ország „kiegyensúlyozott belső társadalmi struktúrával” lépje át az új korszak

⁴³ Uo. 91–92.

⁴⁴ XI. Piusz: *Divini Redemptoris* enciklika, 1937. március 17.

⁴⁵ Lásd 11. jegyzet.

⁴⁶ Sz.n.: *Időszerű feladatok*. 1943. március 7. 1–2.

⁴⁷ *Barcs Sándor*: A magyar polgár a jövő mesgyéjén. *Újság*, 1943. február 28. 3. Barcs 1943-ban lépett be a Független Kisgazdapártba, ahol a Polgári Tagozat egyik szervezője lett. 1939-től kapcsolatokkal rendelkezett az illegális kommunisták felé is. 1946 szeptemberétől a FKGP országos intézőbizottságának tagja, 1948 áprilisától a párt alelnöke.

küszöbét. A publiciszta a lehető legszélesebb szabadságjogok biztosításának, és a kapitalista termelési rend átalakításának (a kisebb-nagyobb mérvű állami beavatkozásnak) pártolója, hiszen a kifejlődött szociális ellentétek hozták magukkal az osztályharc elvét és „folytonosan növelték az elégedetlenek számát”. Nehezményezi, hogy az ekképpen gondolkodó szabadelvű polgárság összefogása nem történt meg. Az írás végül e tennivaló felvállalására szólítja fel a liberális politikusokat.

Lándori e befejezésnél vette fel a fonalat.⁴⁸ A változás alapjára s voltaképp egyetlen gondolatra koncentrált: a polgári eszmevilág haloványságára, melynek képviselője, a „fiatal, haladó értelmiségi generáció” — véleménye szerint — az 1940-es években a politikai, társadalmi életben „kétségbeejtően háttérbe szorult”. Jó realitásérzéssel látja, hogy a liberális gondolat „ellentétkiegyenlítő, jogkiterjesztő, erkölcsnemesítő” elvei nélkül e folyamat a végletek megerősödését, a forradalom vagy reakció alternatíváját kínálja a nemzet számára.

A szélsőjobboldal által hamarosan „népfrontnak” titulált kezdeményezés e kezdeti szakaszban csak az összefogás szükségességét emelte ki, és annak bizonytalan körvonalait rajzolta meg. A pontos(abb) definíciók apránként, a virtuális kerekasztal vitáiban születtek meg. Lándori egy gondolkodásmód és értékrend szószólója, amikor azt írja, hogy „lelkileg és szellemileg kell polgárrá válni”, s Barcs csupán másfél hónappal később konkretizálja a polgárság és az értelmiség egymáshoz való viszonyát. A jelzők lassan állandósulnak, pár hét alatt mindegyik fél kialakítja a maga terminológiáját.

A *Népszava* (marxista szakszavaival) élen járt a kifejezések rögzítésében, sőt a teendők tisztázásában. A már említett cikk⁴⁹ nagyra értékeli „a progresszív értelmiség” rádöbbenését a történelmi helyzet kínálta kihívásra, érte e megjelölésen az intelligencia „haladó rétegeit”, sőt annak „legtudatosabb tagjait”, azokat, akik „nem örökölt jogok vagy kiváltságok alapján, hanem a bennük rejlő szellemi értékek és építőerő jogán” akarnak bekapcsolódni a „holnapi magyar sors” formálásába. Minden új tartalmat hordozó szakasz új elemmel gazdagította ezen értelmiség körülírását, mígnem besorolódtak, harmadikként, a „nagy dolgozó osztályok” közé. A részben ortodox stílus nem zárta ki a nem típusos tantételek többszöri, közvetett vagy közvetlen megerősítését. Szignifikáns újdonság a széles néprétegek szociális követeléseinek és a nemzeti célok-

⁴⁸ *Lándori György: A magyar polgár a jövő mesgyéjén. Újság, 1943. március 4. 5.* A közgazdász szerző a reálértelmiség azon tagja volt, aki bár politikai szerepet nem vállalt, közéleti témák iránti érdeklődése mégis a szabadelvű napilapba történő cikkírásra ösztönözte. Neve adóüggyel és számvittel foglalkozó szakmai munkái miatt az 1930-as évek végétől kezdett ismertebb lenni. Jelentősebb művei: A tisztviselő helyzete a magángazdaságban. Bp. 1935., Illetmény- és bérelszámolók kézikönyve. Bp. 1941., Gyakorlati illetékügyi kézikönyv. Bp. 1942., Adóügyi kézikönyv. Bp. 1942. A háború után, a „népi demokrácia” korszakában is publikált: 1947–48. évi kollektív szerződések és munkaügyi tájékoztató. Bp. 1947., Bérelszámolók kézikönyve, Bp. 1949.

⁴⁹ Az 1943. március 7-i *Népszava* tételesen említi Andorka Rudolf, Barcs Sándor és Bajcsy-Zsilinszky Endre meglátásait. Ez utóbbi cikk főtémája a középosztály meggyengülése. (*Bajcsy-Zsilinszky Endre: Negyvennyolc és hatvanhét. Magyar Nemzet, 1943. február 28. 9.*)

nak egymást kiegészítő kívánalomként való említése, melyet a szerző korábról, az évtized elejéről eredeztet. Kardinális állítás, hogy a „magyar munkásság”⁵⁰ a megélhetésért és az anyagi biztonság megteremtéséért folytatott „előharcos feladatát” éppen olyan komolyan veszi, mint „történelmi hivatását a magyar nemzet, a magyar állam megtartásában, függetlenségében és továbbfejlődésében”. A nemzeti kötődés kinyilvánítása a későbbi szociáldemokrata hozzászólások mindegyikében hangsúlyosan tér vissza. Március első vasárnapján további két kérdéskör tűnt elő. Andorka tettekre serkentő felszólítása a szerző olvasatában „védő és építőmunka”, a közös értékek megóvása és a jövő alapjainak lerakása. E meghatározás rímelt a konzervatív oldalon felvetett tervekre, s az író szerint „éppen olyan egység, mint az igazi nemzeti gondolat és a szociális célok”. A kétféle kifejezőmód hasonló tartalmat takart, de a többlet, a baloldal ismertetőjegye — a demokratizálódás elodázhatatlansága — már ebben az első feleletben is nyilvánvalóvá válik. Az együttműködésnek és a programnak gyökeresen demokratikus jelleget szánunk, hosszabb távon a társadalmi reformot igénylik, azt, hogy érvényre juthasson a közmegegyezés elve és az igazi népi önkormányzat „a falusi község házából a vármegyén át az országházig”.

A *Magyar Nemzet* a párbeszédet 1943. március 14-ei vezércikkében folytatta.⁵¹ Parragi György⁵² a nemzeti ünnep előestéjén a korábban megjelent írások elemeit fűzte fel gondolatmenetében. A „szabad értelmiség” kifejezés következetes használata mellett az elképzelt politikai koalíció színanimájaként először jelent meg a „közös front” szófordulat, valamint a „független, szociális Magyarország” képe. A pusztító és kimenetelében bizonytalan háború „szükség törvényt” követel – olvashatjuk. A nemzet létfenntartása elsődleges szempont, de a „primus vivere” természetes magatartása, e nemes önzés, a háború utáni, átmeneti időkre is érvényes. A főcél, a magyar nép megvédésének és dunavölgyi szerepe garantálásának két módja van. Egyfelől „a független államiság biztosítása bárkivel szemben”, másfelől a kilengések és elhibázott lépések elkerülése a jelenben és a provizórium alkalmával. Amikor azt veti papírra, hogy „nagyszabású politikai, szociális és gazdasági rendszerek kitervezése ma még hiú erőfeszítés”, látszólag megkerüli a rendszer átalakításának kérdését. De egész érvelése, a magyar történelemnek a szabadságeszme, a náciellenes éllel kihangsúlyozott „nem import eszme” köré szövése viszont ennek ellenkezőjét tanúsítja. A szinte ünnepi beszédben felsejlik a mindhárom társadalmi csoport érdekazonosságán nyugvó demokratikus berendezkedés álma.⁵³

⁵⁰ A szociáldemokraták egyébiránt rendszeresen sérelmezték, hogy a munkásság magyar érzelmeit a jobboldalon sokan el akarják vitatni.

⁵¹ Parragi György: Március 15 csillaga. *Magyar Nemzet*, 1943. március 14. 1-2.

⁵² Parragi György (1902–1963) az 1940-es években a *Magyar Nemzet* és a *Mai Nap* publicistája volt. 1942-ben részt vett a Magyar Történelmi Emlékbizottság munkájában, majd 1944-ben belépett a Független Kisgazdapártba. Náciellenes alapállása miatt a német megszállás után letartóztatták, Mauthausenbe került. 1945 nyarától politikai karriert fut be, a nemzetgyűlés tagja, s egyre fontosabb pozíciókat tölt be pártjában. 1947 februárjában kilép, majd az ősz folyamán Balogh Istvánnal megalapítja a Független Magyar Demokrata Pártot.

⁵³ A cikkíró expresszívén ecseteli, hogy a három szövöttező réteg tagjai akkor nyerik el emberi- és állampolgári jogaik teljességét, „ha ebben az országban a jogok és kötelezettségek között egyen-

A szokott ritmusban, a következő vasárnapon, két írás jelent meg. A radikálisan nemzeti, jobboldali lap, a *Függetlenség* Marschalkó Lajos vélekedését közvetítette⁵⁴, a *Népszavában* (ismét) Szakasits Árpád szólalt meg⁵⁵.

Az 1930-as években félhivatalos lapnak számító *Függetlenség* főszerkesztője rövid szövegében még nem ejt szót a formálódó összefogásról, de hatásosan aknázza azt alá. Befejező frázisa, az „orosz pusztákon folyó európai szabadságharc” szólama kulcs mondandójához. Hangneme erősen támadó. Marschalkó kipellengérez minden szociáldemokrata megszólalást. Nem hiszi el, hogy „az utak és az eszközök” ma már mások lennének, s azt sem, hogy „az alkotmányosság és a törvényesség mély átérzése” vezetné politikai ellenfeleit. A *Népszava* 1918. november 16-ai számából hozza bizonyítékait (a magántulajdon megszüntetésének és a kommunizmus megteremtésének követelését), továbbá nem győz emlékeztetni az „egyesített szocializmusra” (melynek emléknapiján jelenteti meg cikkét). Szerinte a „buzgó szavak és cikornyás cikkek” dacára „álarcok, rejtelmes szándékok” vezetik a baloldali tábort.

Szakasits újfent több szálon szerkeszti nem tradicionális összetevőkkel is gazdagított közlendőjét. Szuggesztíven és folytonosan visszatér a „jósándékú”, „becsületes”, „hátsó gondolatok nélküli” törekvésre, melyet „egy bizonyos oldalról” kompromittálni, megfélemlíteni, s „tiszátalan invektívákkal” gyengíteni igyekeznek. Az új műszóval általa végig „munkaközösségnek” hívott kezdeményezés csak az üzenetváltásokig jutott, de arra bátorít, hogy egy pillanatra se szakadjon meg a kapcsolat azok között, akiknél a szándékok és hajlandóságok azonossága kétségtelen. Parragi reflexióit beemelve a továbblépés alapján azt tartja, hogy az összefogás a „nagy cél” érdekében — az ország megválszósításainak csökkentése végett — ment legyen a politika konjunktúrális változásaitól, a hatalmi erők változó érvényesülésétől. Szembetűnő két aspektus, az internacionalizmus és a materializmus ellenpontozása: a bekezdésenként felbukkanó nemzet-tematika és a szellemi értékek megbecsülése mintha a doktrína valamiféle átírása lenne.

E változásban a politikai színpad szereplői vagy bíztak, vagy csalfának tartották azt. A többség számára nem volt megnyugtató a felkiáltások sora, az, hogy a munkásvezetőket „egyedül és kizárólag a magyar érdekek szem előtt tartása” vezeti, s az sem, hogy a tömegek „ezen a földön akarnak élni szabadon, biztonságban, materiális és szellemi javakban egyre gazdagabban”. Holott a realitás, az utolsó választási eredmények, majd a háborús gazdálkodás nyomása és a feszítő társadalmi légkör nem csupán a retorika átszabására hívott.⁵⁶ A

súly áll fenn, ha a szabadság levegője járja át a parlament díszes termeit éppúgy, mint a gyárak csarnokait, a megyeháza közgyűlési dísztermét éppúgy, mint a szolgabírói, jegyzői irodákat, ha a szabadság friss szellője táncol végig az ezer és tízezer holdak felett, ha nincs az országban olyan zug, ahova a szabadság légvonata ne juthatna el.” Magyar Nemzet, 1943. március 14. 1.

⁵⁴ *Marschalkó Lajos*: Diktatúra és szabadság. *Függetlenség*, 1943. március 21. 3.

⁵⁵ *Szakasits Árpád*: A történelem és ami történelemm lesz. *Népszava*, 1943. március 21. 1–2. A stílus és a tartalmi hasonlóság miatt minden bizonnyal az előző állásfoglalást is a *Népszava* főszerkesztője írta.

⁵⁶ Az 1930-as évek elején kezdődő visszaesés felgyorsult: a szociáldemokraták 1931-ben 14 képviselőt (5,71%) küldhettek a képviselőházba, 1935-ben 11 mandátumot kaptak (4,49%), 1939-ben

párt nevének módosulása (1939 elején) a változás első jele volt, majd 1943 tavaszán — a sajtóvitával egy időben — a doktrinér marxista 1903-as pártprogram felváltására Mónus Illés irányításával egy új tervezet kezdett alakot öltetni.⁵⁷

Szakasits okfejtése koherens volt: a „független és szociális ország” víziója, amely kifejezés előtagja a másik térfélen mindig nyomatékosabb volt, kiegészült a határokon belüli pillanatnyi állapotra figyeléssel. A jelen és a jövő síkja fedte egymást. A (külső) függetlenség óhaja Szakasitsnál elválaszthatatlan a (belső) demokratikus szabadságjogok követelésétől. „A szabad nép, az önrendelkezés alapján megszervezett községek, városok és vármegyék, a közmegegyezés elve alapján felépült állam olyan roppant erőt jelent, amely ellenáll minden külső beavatkozásnak, bármerről is érje a nemzetet.”⁵⁸ A politika területei nem szigetelhetők el egymástól, a gazdasági kérdések megoldása általános társadalompolitikai ügyek megoldásán is múlik – sugallja. Különös, de nem meglepő, hogy két évvel később 1945. szeptember 25-én a kereszténydemokrata Barankovics István programbeszédében kristálytiszta logikával (és természetjogi alapon érvelve) a politikai, gazdasági és társadalmi demokrácia megvalósításáról beszélt. Fejtő szóhasználatával élve két éven belül több „érintkező pont” akadt a katolikus „jobboldal” (egy ága) és a marxista „baloldal” (egy csoportja) között.

1943-ban a hivatásos politikusok külön-külön tekintettek a nehézségekre. Március elején minden újság beszámolt Kállay Miklós miniszterelnöknek a X. Közigazgatási Továbbképző Tanfolyamon tartott előadásáról, melyben az eljövendő Magyarország legfontosabb problémái közé sorolta a „szociális haladás” — önmagában nézett — nehéz ügyét. A Népszava főszerkesztője egyszerre szól, feltehetően meglepetést keltve, párttársai és vitapartnerei felé: „Kell, hogy a föld a mi földünk legyen, hogy történelmi hagyományainkat ki ne kezdje az enyészet, hogy a magyar kultúra [...] szabadon fejlődhessék, és hordképes alapja maradjon a magyar állameszmének.” A kultúra és a történelem összekötése az „érvényes” állameszme, a szentistváni Magyarország melletti (pragmatikus) kiállítás⁵⁹, mely ugyanakkor hívószó egy közös tervjavaslat készítésére. Szakasits ismételtelen jelzi, hogy ezt nem tartja „sem fölöslegesnek, sem időelőttinek”.

Áprilisi fordulat

A parázsló téma, amint a tervezgetés mellett az első konkrétum, a programkészítésre szóló invitálás megjelent, azonnal lángot vetett. Áprilisban egyre szélesebb kör nyilvánított véleményét. Az eszmecsere ütközetté vált.

csupán 5 helyet (1,92%) szereztek: Kabók Lajos, Kéthly Anna, Malasits Géza, Peyer Károly, Szeder Ferenc. A szélsőjobboldal pártjai 49 széket kaptak (18,84%). http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al939_44/100.htm

⁵⁷ *Kulcsár Péter*: A szociáldemokrácia az eszmék történetében. Bp. 2007. 197. Az új pártprogramot akkor nem tudták hivatalossá tenni, az 1945-ös pártprogramban felhasználták.

⁵⁸ *Szakasits Árpád*: A történelem és ami történelemmé lesz. Népszava, 1943. március 21. 1.

⁵⁹ „Egy valamit sohase felejtünk el, a materiális erők is nagyon fontosak, a védelemben és az élet számára nélkülözhetetlenek, de a szellem ereje sem mellőzhető tényező egy nép, egy nemzet életében. A nemzet léttartalma annyi, amennyi öntudat a népben lakozik. [...] Az ilyen nép felismeri nemcsak a maga sajátos érdekeit, hanem azokat a magasabb érdekeket is, amelyek történelmi létéhez, a közösség fennmaradásához fűződnek.” Uo.

A katolikus napilap, a *Nemzeti Újság* cikkírója aláírás nélkül közölt hozzászólásában⁶⁰ került a szélsőjobboldal durva és cinikus hangnemét, de nagyon határozottan határolta el a keresztény nemzeti politikát „a polgárság, az értelmiség, a munkásság és a parasztság összefogásának” attól az értelmezésétől, mely a „nemzeti irányú sajtóban is” megjelent. A polgári közírók támogatta „homályos politikai szövetkezés” visszautasításának oka markánsan megfogalmazott, majd hosszan bizonygatott. A szerző nem differenciálta a századelő óta eltelt évtizedek eltérő történelmi helyzetét, s eltekintett a munkásság hatékony gazdasági és politikai érdekképviseletének saját, belső érveitől is. Tézise egyszerű. A marxizmus elfogadhatatlan, s ehhez az ideológiai — szemszögéből helytálló — állásponthez konokul ragaszkodva utasítja el a munkásságot reprezentáló szociáldemokrata pártot. Az újfajta próbálkozásban terjeszkedési vágyat fedez fel, olyan akciót, mely az iparban foglalkoztatottak megszervezése után, most a parasztság és az értelmiség befolyásolására tesz kísérletet. Keményen beszél: a nemzeti eszme és a polgárosodás, valamint az Egyház „leggyűlölködőbb ellenségeiként” tekint rájuk. Történelmi példáit az országrengető, legélesebb politikai küzdelmek időszakából hozza. Kardoskodik a mellett, hogy a szociáldemokrácia „dogmatikus merevséggel áll az Internacionale alapján”, s nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a mozgalom „az összeomlás utáni két évtizedben minden alkalmat megragadott arra, hogy a keresztény nemzeti rendszert Magyarországon megdöntse és sohasem volt hajlandó rá, hogy fenntartás nélkül nemzeti alapra helyezkedjen”. Ez utóbbi szemrehányás meghökkenítő, mivel a pártot a bethleni érában annak jobboldali szárnya vezette, nem volt forradalmi alapállású, s természetszerűleg nem is lehetett valódi politikai tényező.⁶¹ Az 1922 júniusában kiadott elvi nyilatkozat az alkotmányosság, a demokratikus parlamentarizmus és a szabadságjogok melletti megnyilatkozás volt.⁶² Másfelől a szakszervezeteknek az osztályharcot kiiktatandó hivatásszervezetekkel szembeni önállósági küzdelmét rosszallni és ellenük fordítani akkor is túlzás, ha a hivatalos szociálpolitika nem a marxizmus elvei alapján akarta „a társadalmi kiegyenlítődést és az igazságosságot szolgálni”. A keresztény, s különösen a katolikus közvélemény nevében megszólaló cikkíró visszatérően közli, hogy a szövetkezésnek „sem értelme, sem lehetősége nincsen”, továbbá, hogy a résztvevők egyetlen politikai célban való megegyezését sem tudja elképzelni.⁶³ Az írás kétfajta stratégiát tulajdonít a munkáspártnak. Az ellenzéki lét alatti megszólalásokat a szabadság és az alkotmányosság védelmében nem tartja hitelesnek. Ezért minősíti képtelenségnek azt a kísérletet, mely a szociáldemok-

⁶⁰ Sz.n.: A magyar politika és a szociáldemokrata párt. *Nemzeti Újság*, 1943. április 1. 3.

⁶¹ *Kulcsár P.*: A szociáldemokrácia i. m. 130-143. Kulcsár a két világháború közötti időszak mérlegeként írja, hogy a létező négy áramlat (jobboldal, centrum, baloldal, balszél) közül a társadalmi etikai elvek alapján álló, parlamentáris és szociális demokráciát valló, hazai elkötelezettséget felvállaló „autentikus szociáldemokrácia” volt a mérvadó. 1922-ben volt mandátumaik száma a legmagasabb: 26 képviselői hely (10,66%). Ellenben 1926-ban – a későbbiekhez hasonlóan — csupán 14 személyt küldhettek a képviselőházba (5,71%).

⁶² *Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc*: Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Bp. 2003. 87–91. A nemzetgyűlésben párttársai nevében Peidl Gyula olvasta fel a deklarációt.

⁶³ Lásd 60. jegyzet.

rata pártot „újra politikai tényezővé akarja előléptetni”, s „a nemzet fontos életkérdései körül bármiféle szerepet” szánna neki. A kimért felszólalás nem párosult pamflet stílussal. Az írás — szerzőjének történelemszemléletéhez igazított — példái igyekeznek tényszerűek lenni.

A szarkasztikus beszédmód és a hamisítás a szélsőjobboldal kelléktárához tartozott. Ez veszélyes játszma kezdete lett. Mattyasovszky Kornél a *Magyarországban*⁶⁴ sorozattá összeállt megjegyzéseivel új vágányokra terelte a kérdést. Vonalvezetésével és kifejezései összeválogatásával két dolgot sulykolt. Azt, hogy a „programmatikus elgondolások és tervezgetések” életre hívója a rendszerváltást előkészítő baloldal, mellyel szemben — a csupán „bizonyos kérdésekben” egyet nem értő — keresztény nemzeti és nemzetiszocialista pártoknak a „jobboldali egység” megteremtése végett össze kell fognia. A kijelentések és felhívások váltakozása, továbbá a dichotómikus megközelítés a szókincsben is megjelenő háborús hangvételt erősítették. Mondataival azonnal a feszültség állapotába helyezi publikumát: a marxizmus hazai képviselőinek hetek óta tartó „szellemi és politikai harc jellegét felöltő mozgolódása” tudatos és tervszerű támadás, melyről „a magyar jobboldal lapjai eleinte hallgattak”. Mattyasovszky-nál a „baloldali front” ellenképe a „nemzeti társadalom”, továbbá a marxizmus és a „demoliberalizmus” eredményes fékezője a szélsőjobboldal. A „szocialista munkásság, a magyar parasztság és az un. szabad értelmiség egyetlen táborba” állását és célkitűzéseit (már jelzőivel is) átcímkezi. A stabilitásra törekvésből „kibontakozási politika” lesz, az alkotmányos keretek között végbevitt demokratizálódás vágyából pedig konkrét akarat „más politikai irányzat meggyökeresítésére”, s eltökélt cselekvés olyan politikai rendszer alkotására, melyben a „Kárpát-medencében lévő népcsoportoknak élniök kellene”. Ámde a szerző az 1939-es választásokra utalva cinikusan állította, hogy a szociáldemokratáknak „semmiféle politikai, társadalmi vagy gazdasági hatalma, jelentősége – és jövője sincs”, merthogy a jelenben a „korszerű népi és nemzeti életet” képviselő, szilárd alapokon nyugvó keresztény és nemzeti politikai rendszer uralkodik. Némiképp logikai ellentmondás, hogy akkor miért szükségeltetik a konzervativizmussal és a katolicizmussal való gyakorlati szövetség.

A nyilas újságíró hosszú eszmefuttatása utolsó szakaszában minimalizálni igyekezett a jobboldal eszmei, politikai ellentéteit. Alapfelvetésével és egyes kijelentéseivel azonban gyors, teljesen elutasító reakciót váltott ki – katolikus oldalon. Az általa feldicsért *Nemzeti Újság* hamarosan kikérte mind az összetartás eshetőségét, mind a csekélynek mondott ideológiai távolságot.

Első tanulmányok

Feltűnt egy abszurd jelenség: a visszájára fordított eredeti gondolat! Vádként hullott az összefogás és együttműködés nem oly régen, a „jobbolda-

⁶⁴ *Mattyasovszky Kornél*: Nemzeti összefogást. Magyarország, 1943. április 4. 1–2. Mattyasovszky-Lates Kornél (1907–1994) a nyilas Magyarország főmunkatársa, a rövid életű Új Nemzet felelős szerkesztője, majd 1944 novemberétől a Magyarország főszerkesztője. Nyugatra emigrál, később neve a Münchenben, 1962-ben kiadott Új Európa című folyóirat szerkesztőjeként tűnt fel ismét.

lon” felvetett gondolatára az, amelyet a szövetkező erők éppen elkerülni akartak. Mattyasovszky így fogalmaz: „A liberális, demokrata politizálás és a marxizmus összefogása ugyanazt a veszedelmet rejti, ugyanannak a forradalmi hangulatnak a szálláscsinálója lehet, mint 1918-ban.”

Április elejére egy másik tanulság is evidenciaként mutatkozott meg. A szavak, a leírt gondolatok másnál, máskor, másképp elevenedtek meg. A partikuláris politikai érdekek minden értéket gyanúba keverték. A *Magyarság* mellett a most nyíltan színt valló *Függetlenség* is hivatkozott a *Nemzeti Újság* zárszavára: „Aki magyar Magyarországot akar, az nem menetelhet együtt, nem küzdhet együtt — a legszebb célokért sem — a szociáldemokrata párttal, amelyet a nemzeti keresztény közvélemény sem a múltért föl nem ment, sem a jelenben nem akar vele semmi közösséget, sem a jövőt nem hajlandó könnyelműen rábízni bármiféle közreműködésére.”⁶⁵ Az eredeti szövegkörnyezetben az erélyes közlés teljes elhatárolódást jelentett, s visszautalt Szakasits revelációval felérő, invitáló⁶⁶ szavaira. A katolikus szerző optikája és egész érvrendszere az ütköző világnézetek talaján mozog. Nem hiszi el, hogy a vallástalan, internacionalista, osztályharcos marxizmus kísérő utitárs lehetne. Képtelen elvonatkoztatni a bolsevizmustól, s az 1910-es, 1920-as évek sokszor erőszakosságig menő verbális vagy tettleges civódásaitól. A „keresztény” meggyőződés oppozíciója nála az istentelen szemlélet és az egyházellenes vélemény, a „magyar” és „nemzeti” gondolat antonimája pedig a szocialista elv. E konfliktus Marschalkó Lajosnál⁶⁷ rögvest faji köntösben ugrik elénk. Úgy tálalja a „súlyos szavú katolikus lap” általa idézett sorait, mint amely mögött a hivatalos egyház „legfőbb képviselőinek” állásfoglalása állna, s közben fondorlatos utalásokat tesz az össze-fogó zsidóságra.⁶⁸ „Ködösítő törekvésnek”, „különös célú testvériesülésnek”, végül „népfrontnak” nevezi a „marxizmus és a nagyítókéliberalizmus” társulását, a „munkásság, a parasztság és a progresszív intelligencia” közeledését.

A szociáldemokraták nem hagyják magukat. A szakszervezetek előző heti jubileumi ünnepségéből erőt merítve a *Népszava* vezércikke⁶⁹ magabiztosan jelentette ki, hogy a munkásság „ismeri társadalmi létének történelmi jelentőségét”, mert munkája nélkül „nincs élet, haladás, kultúra”, de tiszteli más rétegek szerepének fontosságát is. Nem tagadják meg a tömörülés, az „értelmes és az érdekek összhangján alapuló kapcsolatok” és a „becsületos szövetségesek” keresésének gondolatát. Sőt a párt „minden vércsevijogás ellenére szép és jó

⁶⁵ Lásd 60. jegyzet.

⁶⁶ „Ha a legfőbb célokban megvan az egyetértés, hogy Magyarország magyar ország maradjon, hogy független legyen és maradjon kifelé – mindenkivel szemben – s szabad ország legyen befelé [...] mi az akadálya lehetne annak, hogy világosan és félreérthetetlenül elénk álljon egy olyan program, amely egy becsületos munkaközösségben születik meg és útmutatóul szolgálhat egy talán nem is rövid együttthaladás számára?” *Szakasits Árpád: A történelem és ami történelemmé lesz. Népszava, 1943. március 21. 1.*

⁶⁷ *Marschalkó Lajos: „Nép, föld, szabadság”. Függetlenség, 1943. április 4. 3.*

⁶⁸ Szekfű Gyula könyve, a Három nemzedék „remek jobboldali antiszemita” műként kap elismerést tőle.

⁶⁹ *Szakasits Árpád: Tanulságok. Népszava, 1943. április 4. 1.*

magyar szerepet vállal a jövő kialakításában”, akkor is, ha némely oldalon magyarságát el akarják vitatni.

A nehéz helyzetbe került *Nemzeti Újság* sem ment el mondandójának átfogalmazása mellett,⁷⁰ eközben minden kétséget kizáróan vetette el a szélső-jobboldal próbálkozását. A kormánypárttól a nemzetiszocialista, hungarista pártokig terjedő szervezkedést „politikai ábrándnak” és a „nemzeti összefogás kísérleti nyilas léggömbjének” bélyegezte. „A katolikus magyar társadalom még alkalmi, akárcsak egyetlen politikai célban való megegyezést sem tud elképzelni egyetlen nyilas párttal, frakcióval vagy csoporttal sem.” – szögezi le az auktor. A parancsuralmi rendszer miatt a nemzeti önkormányzat és az egyéni szabadság eszméje ugyanúgy veszélybe kerülhet, mint a társadalmi igazságosság és a szociális kérdés megoldására vonatkozó keresztény elmélet. A nemzet nem tűr forradalmat, „a magyarság a fejlődés nemzete, történelmi úton jár, a maga életét éli”. Mattyasovszkynak a fennálló polémiákat csökkentő „bül-bülszavú” megjegyzése karakán replikát kap: nem nemes versengés, hanem „áthidalhatatlan és összeegyeztethetetlen elvi és gyakorlati, szellemi és gazdasági, erkölcsi és politikai felfogásellentétek” vannak a valódi jobboldal és a szélső-jobb pártjai között. A katolicizmus nem működik együtt sem a szociáldemokrácia, sem a „zsidó radikalizmus”, sem a „levítézett liberalizmus”, sem a nemzetiszocializmus követőivel – deklarálja végül a szerző.

A letagadhatatlan elutasítást a *Magyarság* már másnap tudatja, de egy torzítással ismét csavar a szövegen.⁷¹ A cím és egy visszatérően idézett, máshonnan lopott elem (a citált félmondat eredetileg a szociáldemokrácia ellenében fogalmazódott meg) azt ülteti a fülekbe, hogy a szélsőjobboldalon felvetett, s a bolsevista veszély miatt sürgetett nemzeti összefogásnak a katolikus politika „sem értelmét, sem célját, sem lehetőségét” nem látja. A vállalhatatlan politikai partner pozíciójából Mattyasovszky a félreismert, nemzetéért aggódó hős szerepébe ülteti a nyilas mozgalmat, s e magyarázatot a „kormánypárti publicista” Marschalkó Lajos „magyar egységről” szóló cikkeivel támasztja alá.

A *Népszava*, ahogy eddig mindig, vasárnapi számának főoldalán egyszerre több címzettnek felelt, s ismét újat mondott.⁷² Előbb elcsodálkozott azon, hogy a *Nemzeti Újság* minden katolikus nevében beszélve „ridegen elutasító álláspontra” helyezkedett, majd megismételte eddigi üzeneteit. A sorok között két nóvum tűnt fel. Amiként a konzervatív (és katolikus) politika (elviékben) elhátárolódott a szélsőségektől, úgy most a pártjában baloldali Szakasits azt hangoztatja vita-és bajtársai előtt, hogy a szociáldemokrácia „nem futott versenyt a nyilas demagógiával és nem licitált balfelé sem”. Többek között azért — jelenti ki hatásosan —, mert az országot „mindig a magunkénak éreztük, s népében benne élünk”. A másik újdonság beleilleszkedett a történések logikájába. Egy hónappal korábban a szociáldemokraták elsőként igényeltek konkrét lépéseket — egy közös munkatervet —, s ilyenformán az indítvány mozgatói lettek. A

⁷⁰ Sz.n.: A magyar politika és a nyilas pártok. *Nemzeti Újság*, 1943. április 9. 3.

⁷¹ *Mattyasovszky Kornél*: A katolikus politika és a nemzeti összefogás. *Magyarság*, 1943. április 10. 5.

⁷² *Szakasits Árpád*: „Kisemberek”. *Népszava*, 1943. április 11. 1-2.

megszólítottból megszólítóvá váló baloldal nem állt meg itt. A „három dolgozó osztály” közösségébe egy újabbat akart bevonni. A szervezett munkássághoz nem kapcsolódó kisiparosokat és kiskereskedőket hívják ezúttal, s svéd példa alapján az „emberiesség magasabb eszményeit” a „munkások, parasztok, kisemberek, értelmiségiek” szerves egyesülésétől várják.

A csúsztatástól a robbanásig

A polgári oldal hetekig csöndbe burkolózott. Kivételt Bajcsy-Zsilinszky Endrének egy március végi, Parragi gondolatait megerősítő fejtegetése jelentette.⁷³ Áprilisban a vita intenzitása fokozódott, majd a hónap közepén Kelemen Kornél ügyvéd beszéde, Barcs Sándor újabb cikke, s különösen Almásy Józsefnek a Magyar Nemzetben megjelent elegáns és szókimondó írása eszkalálta a helyzetet.

1943. április 14-én az Országos Nemzeti Klubban Kelemen Kornél, volt kormánypárti képviselő tartott előadást. A napisajtó az eseményről rövid összefoglalót közölt, a teljes szöveg különlenyomatként került kiadásra.⁷⁴ Az objektív, a tényeket elismerő értekezés közlendője három alapgondolat köré csoportosult. Elsőként azt szögezte le, hogy van létjogosultsága a más-más motivációból, de évek óta, több szinten és több politikai család által hangoztatott összefogásnak. Nem elegendő az egymás iránti jóindulatú passzivitás. Azonban szerfölött ajánlatos elkülöníteni a pártok és politikusok érdekeit a nemzetétől: a magyar állameszméhez hű, és az alkotmányos intézményekhez ragaszkodó un. hazafias pártok között átfogó kérdésekben természetes a kooperáció, de „veszélyeztetik az összefogás sikerét az olyan pártok, melyeknek programja közelebb áll valamelyik külállam vagy internacionále célkitűzéseihez, mint a magyar öncélúság gondolatához”.⁷⁵ Az eredmény érdekében ezért a nemzeti egységet nem a pártok, hanem az egyének egymáshoz való közeledése révén lehet kimunkálni, amelyben „minden magyar embert szívesen kell látni, aki a pártprogramok feletti nagy kérdésekben egyetért és egyet akar”.⁷⁶ Kelemen gyakorlatias gondolkodású, egyszerű és lényegbevágó kérdéseket tett fel, közben elemi megállapításokra jutott. A február óta tartó diszkussziót — melyet beillesztett a háborús helyzet követelte, s nyitószavaiban ismertetett egységkeresési tendenciák közé — valóságúen adta elő. Ő nem a jobb- vagy a baloldal perspektívájában mérlegelt. Relatív dolog – mondja, hogy ki mit nevez baloldalnak! S nem az a kérdés, hogy össze lehet-e fogni a szociáldemokráciával. A felszólalót nem a „független értelmiség, a mezőgazdasági munkásság és az ipari munkáselem” közeledése érdekli. Egészen másképp közelít: az állampolgárok tágabb vagy szűkebb közösségére tekint. Azt járja körül, hogy vajon reális-e egy olyan koalí-

⁷³ *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Az ezeréves magyar szabadságeszmény.* Magyar Nemzet, 1943. március 28. 7–8.

⁷⁴ *Dr. Kelemen Kornél: Nemzeti összefogás.* Bp. 1943. (Országos Nemzeti Klub kiadványai, 76. füzet)

⁷⁵ Uo. 10.

⁷⁶ Uo. 17.

ció építése, melyben a nemzet minden tagja, tehát a nemzetiségek is részt vesznek, vagy csupán a magyarság — beleértve a zsidóságot is — összefogására van mód. A területviszacsatolások okozta nehézségek miatt az előbbit kizártnak véli.

A szövetkezés legfőbb szempontja a világpolitikai események kiszámíthatatlansága, ezért „egy politikailag kiegyensúlyozott, lelkileg összeforrt nemzet” helyt állhat, viszont egy „széteső, kifelé egymásra licitáló” ország mindent elveszíthet. Mielőtt az összefogás néhány kritériumát sorolná⁷⁷, világossá teszi a stabil államberendezkedés két fő attribútumát. Egyfelől a szabadság biztosítását⁷⁸, másfelől a formai feltételeken túlmutató, „bensőséges alkotmányos szellem” létét, mely ténylegesen áthatja az ország minden intézményét.⁷⁹

Az *Újságban* Barcs Sándor kiszáradtva pacifikáló összegzést jelentetett meg, mely néhol összezsengett Kelemen előadásának egyes megállapításaiival.⁸⁰ Kijelentette, hogy a konzultáció nem irányul senki ellen, a célkitűzések nem bolygatják az aktuális politikai status quo-t. A magyar alkotmány keretei között a demokratikusabb életforma útjait keresik, a hangsúly a sorsvállaláson és a rend feltétlen megőrzésén van. Az újságíró első alkalommal konkretizál. Polgárság alatt „a haladó értelmiség és minden más haladó szellemű középosztálybeli egyed” értendő, azok, akik a táborba nem anyagi motívumok, hanem demokratikus életszemléletük követelményei miatt lép(het)nek be. A különféle társadalmi rétegek szövetségét nem „tömegek előtti paktumnak” képzele, hanem úri megállapodásnak, melyet minden fél tiszteletben tart. A „gentleman agreement” akadályozhatja meg, hogy alkalmi előnyökért valamely osztály cserben hagyná a másikat. Barcs kifejezőmódja emlékeztet a baloldal szófordulataira.

1943. április 18-án, Virágvasárnap, Almásy József terjedelmes reflexiót osztott meg a *Magyar Nemzet* hasábjain.⁸¹ A mű „nagyon kihívta a kritikát” – jegyezte meg szűk két héttel később Serédi Jusztinián a szerzőnek írt figyelmeztető levelében.⁸² A történések felgyorsultak, az eddig egymással farkasszemmet nézők időnként leadott lövéseiből pergőtűz lett.

A teológiai doktorátussal rendelkező Almásy visszahúzó karaktere ellenére öt évvel korábban került a katolikus közélet tablójára. A budapesti Köz-

⁷⁷ „Mindenki részt vehet az összefogásban, aki azt akarja, hogy 1. a jogrend és a közbiztonság minden körülmények között megvédessék, 2. a honvédség és a közbiztonsági szervek fegyelme minden eszközzel biztosítsák, 3. a szövetségi hűségéből folyó kötelességeink teljesítése mellett országunk mindjobban elfajuló háború szörnyűségeiből a lehetőség szerint megkíméltessek, 4. Európa rendezése során érzjük el a legtöbbet, amit elérhetünk, de ne fogadjunk el olyan megoldásokat, mely függetlenségünket, gazdasági önállóságunkat és területi épségünket veszélyeztetné.” Uo. 18.

⁷⁸ „Szabad államban joga van mindenkinek gondolkodni és gondolatainak kifejezést adni. Ez a szabadság nem szűnik meg háború esetén sem. Furcsa is volna, hogy a gondolat és véleménynyilvánítási szabadság akkor szűnjön meg, amikor van miről gondolkodni, amikor döntő jelentőségű kérdésekről, hazánk sorsáról van szó. A közvélemény szabad és alkotmányos kialakulására ilyenkor is nagy szükség van, mert az államfőnek, a kormánynak és a parlamentnek ismernie kell az ország hangulatát.” Uo. 7.

⁷⁹ Uo. 18.

⁸⁰ *Barcs Sándor*: Uri megállapodás. *Újság*, 1943. április 17. 5.

⁸¹ *Almásy József*: A kakas és a hajnal. *Magyar Nemzet*, 1943. április 18. 5.

⁸² EPL 6079/1943

ponti Papnevelő Intézet oconomus-i feladatkörébe 1939. április 1-jén kinevezést nyert lelképásztor⁸³ nem e hivatal pedáns ellátása⁸⁴ miatt lett egyre ismeretesebb személyiség. Tehetségét a politikai publicisztikában bontakoztatta ki. Pethő Sándor felkérésére 1939 elejétől előbb a *Magyar Nemzetben* jegyzett cikkeket, majd ősztől a betiltott *Korunk Szava* szellemiségét folytató folyóiratban, a *Jelenkorban* közölt írásokat, ahol 1940 decemberétől — immár szerkesztői-zottsági tagként — Katona Jenő, Szekfű Gyula, Horváth Sándor, Molnár Kálmán szellemi műhelyét egészítette ki. m.indeközben 1939 és 1943 között Serédi bíboros megbízásából a zsidó származású katolikusokat pártfogoló Magyar Szent Kereszt Egyesület papi elnöki⁸⁵, utóbb lelkészi⁸⁶ tisztét töltötte be. Szak tudás, széleskörű műveltség, szociális- és lelkiismereti érzékenység, kellemetlen konfrontációkat felvállaló bátorság, nyitottsággal párosult egyházhűség, s nem utolsósorban példászerű vitatkozási kultúra jellemezte munkáit. 1941 elején félezer oldalas tudástár szerkesztőjeként szerzőtársaival „egy megzavarodott, ingadozó és kétségektől gyötört, szenvedélyek lángjától vakított közvéleménynek” szeretett volna hiteles, „Krisztus igazsága szerinti” útmutatást kínálni.⁸⁷ Egy évvel később, saját kötetben, morálteológiai szemszögből elemezte a keresztény jelzöt magára öltő politika időszerű feladatait és felelősségét.⁸⁸ Almásy ezekben az években meghatározó szerepet játszott a Quadragesimo Anno enciklika helyes értelmezésében, a hivatásrendek szerepének tisztázásában. Írásai a „*totális nacionalizmus*” árnyékában különösen is kiemelik az önkormányzatiság elvét, a parlamentáris képviselői rendszer nélkülözhetlenség-

⁸³ EPL 1886/1939 Almásy Józsefet (1898–1944) 1921-ben Bécsben szenteltél pappá. Német nyelven írt disszertációjával három évvel később szerzett teológiai doktori fokozatot. 1926 és 1936 között a budai Szent Imre kollégium prefektusi tisztségét töltötte be, ezt követően helyezte ordináriusa elbábosként Esztergomba. 1939 tavaszán, miután Serédi Jusztinián hercegprímás pozitívan bírálta el a budapesti Központi Papnevelő vicerektori (gazdasági vezetői) állásának betöltésére beadott kérvényét, ismét a fővárosba került. Nem tanított. Irodai (oconomusi) feladatköre mellett tudását és műveltségét az újság- és könyvírás terén kamatoztatta. Főpásztori kinevezésre ugyanezen időszakban tevékenykedett a Magyar Szent Kereszt Egyesületben (1939-1943). Az írásai által kiváltott reakcióról és személyes sorsáról alább bőven lesz szó.

⁸⁴ Az éves jelentések dicsérőn említik. 1941-ben egy gyalázkodó feljelentés kapcsán Marcell Mihály az intézmény rektora az érseki hatóságnak címzett kimerítő válaszában határozottan kelt gondnoka védelmére. „Nagy képzettsége mellett sohasem törekszik feltűnésre. Sőt inkább azt kellené észrevételezni, hogy kivételes képességeit túlságos szerénységgel tartja meg magának és azt nem értékesíti olyan nyilvánosság előtt, amint az kívánatos lenne.” A vádak Almásy „furcsa” megjelenését, beszédmódját, misézési stílusát érintették. EPL 1228/1941

⁸⁵ A Magyar Katolikus Püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. Szerk. Beke Margit. München–Budapest 1992. II. kötet 227. Az 1939. október 3-i Püspökkari Konferencia jegyzőkönyvének 19. pontja foglalkozik a Szent Kereszt Egyesület ügyeivel.

⁸⁶ EPL 1152/1943 13. lap. A kinevezés dátuma: 1942. március 20. Papnevelői gazdasági munkaköre néhány héttel korábban, e hó elején szűnt meg.

⁸⁷ Katolikus írók új magyar kalauza. Szerk. Almásy József. Bp. 1941. 7. A szakírók nevei jelzik a témák rendkívül széles spektrumát: Ijjas József, Kecskés Pál, Horváth Sándor, Erdey Ferenc, Tiefenthaler József, Marcell Mihály, Péterffy Gedeon, Cavallier József, Sík Sándor, Somogyi Antal, Werner Lajos, Szekfű Gyula, Nyéki Kálmán, Ibrányi Ferenc, Katona Jenő. Almásy tanulmányának címe: A katolikus politika alapjai, 467–516. Külön méltatást kapott Nyéki „*Vallás és faj*”, valamint Horváth „*A természetjog rendező szerepe*” című írása. *Jelenkor* 1941/3. 5–6.

⁸⁸ *Almásy József: A Tízparancsolat a közéletben.* Bp. 1942.

gét, az egyéni és közösségi szabadság értékét. Közírói tevékenysége számos támadást provokált, s valószínűsíthető, hogy megbízatásai alóli felmentése⁸⁹ és korai nyugdíjaztatása részben ennek tudható be.⁹⁰ 1944 tavaszáig szorongatottsága és egészségi állapota ellenére ragyogó cikkek kerültek ki keze alól.

A szolgálatból kivont pap-újságíró 1943 áprilisában klasszikus konzervatív érveléssel kritizálta azokat a (meg nem nevezett) politikai irányzatokat, melyek „ügyeskedő propagandával” és a múlt értékeit radikálisan tagadva hirdetik az „új kort”. Almásy változatlanul amellett állt ki, hogy a szabadságjogok rendszerében élő egyén önérték, nem szívódhat fel a kollektívumban, s a háború utáni új Európában továbbra is biztosítani kell azon intézmények működését, melyek a magyar történelmi hagyománynak megfelelően az állami függetlenség, az individuális szabadság és az alkotmányos cselekvés biztosítékai. Az idegen vezér által irányított tömeg képével a keresztény államelmélet két sarokkövét szegezte szembe: a „felelősségtől korlátolt” és „szolgálat-jellegű” főhatalmat, valamint az emberi személy nem csorbuló értékét. A megnevezett ideál, az ellenőrzött kormányhatalom a hasznosság elvét „sivár és kegyetlen” módon érvényesítő államraison kultuszának ellentettje. Almásynak nem e megállapítása váltott ki ösztűzet, legfeljebb a gyúanyag egyik alkotórésze lehetett, s talán nem is az a kijelentése, mely szerint „őre [erőszakra] nem vagyunk hajlandók rábízni az állam és a nemzet sorsát”.

A kortárs szociáldemokráciát értékelte másképp, elfogulatlanabbul, nyitottabban. Nem a múltat emlegette, hanem a jelen tapasztalatait idézte, nem a kommunistákról beszélt, hanem az általuk szociálfasisztáknak nevezett szociáldemokratákról. Fejtő munkája öt év távlatából gyümölcsöt termelt. A pap publicista megpróbált árnyaltan látni, s mivel ezzel a jobboldal, és mindenekelőtt a szélsőjobboldal legfontosabb érvét semlegesítette, céltábla lett. „A szociáldemokrata párt [...] a magyar országgyűlés egyik elismert pártja, vezetői [...] évtizedek óta tárgyalófélként egy törvényes és lojális ellenzék vezetői gyanánt elfogadott politikusok. Nem azért engedte be őket a kormány a parla-

⁸⁹ *Gergely Jenő*: A kereszténydemokrácia Magyarországon. In: *Múltunk* 2007/3. 138.

⁹⁰ A külső nyomás alatt megrendült, nyugtatókon élő, de munkáját végig folytató, negyvennégy éves Almásyt a Szent Kereszt Egyesület vezetésében kialakult feszültségre, személyi konfliktusra, valamint hibáira (rendszeres késéseire) hivatkozva mentették fel szolgálatából. Apor Vilmos 1943. január 16-án a budapesti érseki helynököknek írt levelében ellenzi a nyugdíjazást. E helyett áthelyezését vagy betegszabadságra küldését javasolja. „Ebben az emberben annyi érték van és annyi jóakarát, sokat tanult és tud is, hogy vétek lenne meg nem kísérelni mindent megmentése érdekében.” EPL 144/1943. Báró Kornfeld Móric hasonlóképp nyilatkozott: „Az ideiglenes nyugdíjazás oly törés volna ennek a kitűnő embernek a pályáján, hogy ezzel talán várni lehetne, amíg tisztázódik, vajon néhány havi szabadságolás alatt nem jön-e újra teljesen rendbe állapota.” EPL 1152/1943 2. lap. – Almásy az 1942 decembere és 1943 januárja között zajló vizsgálat alatt több levelet írt a hercegprímásnak. „Huszonkét éven át [...] senki elismerését nem keresve, senkivel sem versenyezve, sehova sem törtéve, csendesen dolgoztam, [...] ne méltóztassék megengedni, hogy a legmélyebb megaláztatás által használhatatlannak minősítsem, hogy kimondassék rám a kétségbeejtő ítélet, miszerint a Főegyházmegyének nincs rám szüksége. [...] Szellemi erőim teljes birtokában vagyok, csak nagyfokú lelki depresszió vett rajtam erőt.” EPL 1152/1943 102. és 109. lap. Serédi bíboros az 1943. február 4-i dátummal keltezett iratban – a budapesti helynök, Hamvas Endre kezdeményezésére – 1943. március 1-i hatállyal ideiglenes szabadságot rendelt el, valamint ideiglenes nyugdíjasnak járó havi ellátást. EPL 1152/1943 34. lap.

mentbe, hogy átok és bojkott alá fogjuk őket. Ez teljesen ellenkeznék a parlamentarizmus szellemével. [...] Azt felelhetik a türelmetlenek, eleget követeltük a szociáldemokrata párt betiltását. De ezzel a szabadságot, a szabad politikai véleménynyilvánítást ölnék meg.”⁹¹ Az a tényszerű közlés, hogy a magyar ipari munkásság „java és zöme” a párt szakszervezeteiben csoportosul, s annak elismerése, hogy a „munkásság e notabilis része nélkül” egy szélesebb bázisra törekvő politikai akció „értéktelen”, túrhetetlen volt. Hiába tett Almásy hűségnyilatkozatot⁹², hiába mutatott rá a keresztény értékelvű politika velejére, tüstént korlátokba ütközött. Az adott kül- és belpolitikai valóságból kiinduló, a baloldallal nem kokettáló, de azt tisztelő megnyilvánulás támogatására — sejtve a hatást — a Magyar Nemzet ugyanabban a lapszámban idézte fel alapító főszerkesztőjének 1940 februári miskolci látogatásakor mondott szavait.⁹³ Emlekeztetett arra, hogy Pethő Sándor „minden előítélet és elfogultság alól felszabadultan”, konzervatív értelmiségiként elsőként foglalkozott a hármas szövetség kilátásaival. Ím, három évvel később, az összetűzések tárgyát képező terv már „elemi erővel megmutatkozó kívánság”, „tömegvágy”, melyet az is mutat, hogy amint a napilap februárban „a magyar politika napirendjére tűzte” az elképzelést, „úgy horizontális, mint vertikális irányban erős hullámváz észlelhető” – von mérleget Parragi György.

A *Népszava* mindkét közleményre elégedetten reagált. Almásyéból, céljai és érdekei szerint, legfőképp a szélsőjobb társadalomrajzát citálta, Pethő Sándor egyetértő dicsérete mellett azonban önérzetesen és minden irányban megüzente, hogy az új politikai koncepció kitalálója és legkövetkezetesebb hordozója az ipari munkásság volt.⁹⁴ A magabiztos állítás (a munkásság és a parasztság „egységes kiállása” érte el, hogy „a szellemi és a politikai élet legjobbjai” csatlakozzanak hozzá) nem fedte a valót. Ráadásul a kissé fölényeskedő tónus nem volt szerencsés az együttműködést támogató, de egyre több indokkal támadható polgári, keresztény körök számára.

A szociáldemokraták rezdülését megvárva a nyilas Fiala Ferenc, a nemzetiszocialista *Új Magyarország* munkatársa a *Déli Magyar Szóban*⁹⁵ durván rárontott Almásy Józsefre, a „Központi Papnevelő Intézet igazgatójára” noha a morálteológus sohasem töltötte be ezt a tisztséget, s 1942 márciusa óta már nem a

⁹¹ Lásd 81. jegyzet. Almásy a szövegben a Bethlen-Peyer paktumra (1921 december) céloz.

⁹² „Egy világ válasz el engem a marxizmustól, a marxizmus materialista szemléletétől, az osztályharc gondolatától. [...] Szembeszállunk a szociáldemokráciával, de csak parlamentáris eszközökkel és csak amennyiben ellentétes törekvéseket mutatnak. Ha azt mondják, hogy a szabadság nekik drága, és a magyar alkotmányosságot ők sem adják oda semmiféle új rendszerért [...], akkor szövetkezünk velük, ha a szövetkezés elvfelelő nélkül lehetséges.” *Almásy József: A kakas és a hajnal*. Magyar Nemzet, 1943. április 18. 5.

⁹³ *PGy.*: Pethő Sándor és az értelmiség, munkásság, parasztság összefogása. Magyar Nemzet, 1943. április 18. 7. (A szerző Parragi György volt.)

⁹⁴ *Sz.n.*: A politikai együttműködés. Népszava, 1943. április 20. 5. „Ma már a társadalom többi osztályai is megértik, méltányolják és átveszik a mi követeléseinket.”

⁹⁵ *Fiala Ferenc*: Néhány szó az együttműködésről. Déli Magyar Szó, 1943. április 21. 3. Fiala (1904-1988) nyilas lapok (Magyarország, Összetartás, Pesti Újság) főmunkatársa, majd 1944-ben a Nyilaskeresztes Párt sajtófőnöke lett. A Népbíróság 1946-ban ítélte halálra, büntetését később életfogytiglani fegyházra változtatták. 1956-ban külföldre menekült.

szemináriumban látta el szolgálatát. Hubay Kálmán pár nap múlva oly feltűnő kitarással hangsúlyozta e nem létező funkciót, hogy jogosan feltételezhető a katolikus tábor kompromittálásának és megosztásának szándéka.⁹⁶ Fiala a cikkben arcátlanul hazudott. Apró szavak hozzátoldásával vagy szövegből való kiemelésével, elhallgatással és az idősíkok felcserélésével éri ezt el. Közben hiteltelenné és nevetségesség akarta tenni a „liberális napilap”, a *Magyar Nemzet* képzett szakértőjét. Argumentációjában minden a kommunisták és a szociáldemokraták cinkosságáról és 1919 márciusáról szól. Ehhez torzítja idézeteit. Míg Almásy a munkásmozgalmon és a szociáldemokrata párton belüli, egymással vitázó irányzatok eltérő szerepéről és ténykedéséről beszél, „a szociáldemokrácia mai vezetőiről”, akik „akkor” nem értettek egyet a tanácsuralom diktatórikus kivitelezésével⁹⁷, Fiala a „mai” szócska eltüntetésével, és a gondolatmenet megtörésével egy történelmietlen kijelentést ad a szájába. S természetesen teljesen figyelmen kívül hagyja azt a kitétel, mely saját évtizedükre vonatkozik, az „áthidalhatatlan szakadéokra” a demokrácia hívei, a szociálfasiszták/szociáldemokraták és az erőszak szószólói, a kommunisták között.

Húsvétvasárnap a *Magyarság* majd három oldalas vezércikket szánt az ügynek.⁹⁸ Hubay a szélsőjobboldali publicisták eddig is alkalmazott kelléktárát vette elő, személyeskedő, becsmérlő modorral tetézve. Mielőtt elindította volna kampányát — Kelemen Kornél előadását is említve — Almásy ellen, maliciával, antiszemita kiszólásokkal summázta a folyamatot. Az „erőviszonyok balfelé való eltolását” vizionálta, ami egyet jelent „a marxi szociáldemokráciának a magyar politika első vonalába való visszacsempészésével és szalonképessé tételével”. Hubay, aki az Országos Nemzeti Klub rendezvényén nem volt jelen, s a felszólalás szövegét csak röpke kivonatból ismerte, abban támadta a volt politikust, ami valójában érdeme. Tárgyilagos elemzés helyett szembefordulást követelt tőle – a „front populaire-rel”. Már itt megjelenik a cikk alapszándéka, mely megsemmisítő módon tört elő a következőkben. Sugallni egyes konzervatív és katolikus csoportok szakadarságát, szembenállását a „jobboddallal”, a kormánypolitikával és az egyházzal.

Almásy vezércikkének messze túlnyomó része általános társadalmi jelenségekkel és azok várható politikai vetületének leírásával foglalkozott. Alternatívát a „vezér” manipulálta gyökértelen tömeg képében, illetve a „sok száz éves szabad magyar életforma” megtartásában, a felelősség és szolidaritás motiválta berendezkedésben látott. A „demokrácia” jelentéstartalma nála elsődlegesen a megfélemlítés és az önkény visszautasítása. E gyakorlati téren a kortárs szociáldemokráciában szövetségest látott. Hubay találva érezte pártját, magára vet-

⁹⁶ A szélsőjossal mozgalmas történetéről és az idevonatkozó tényekről bővebben: *Paksa Rudolf*: A magyar szélsőjobboldal története. Bp. 2012. 107–148.

⁹⁷ Almásy világosan fogalmaz: [a szociáldemokratáknak] „akkor méltatlan vezetőik voltak, akik elárulták a demokráciát, erre emlékszünk”. *Almásy József*: A kakas és a hajnal. Magyar Nemzet, 1943. április 18. 5.

⁹⁸ *Hubay Kálmán*: Játék a tűzzel. 1943. április 25. 1–3. Hubay Kálmán (1902–1946) újságíró, ezzel párhuzamosan az 1938-tól különféle neven üjjászervező nyilaskeresztes pártalakzatok egyik vezetője, országgyűlési képviselő. A Szálasi-érában a Nemzetvezető Munkatörzse Kultúrirodája vezetője. A Népbíróság halálra ítélte. Kivégezték.

te az analízis eredményét, védekezéséből otromba támadás lett: a marxista mozgalmak századelőig visszanyúló bűnlajstromának sorolása és csúcspontként a *Nemzeti Újság* fentebb ismertetett állásfoglalásának ütköztetése a pap közíróival. S mint megszokott, a szándékos ferdítés alattomos célzásokkal ötvöződött.⁹⁹

A két szélsőradikális tudósítás mellett a 8 Órai Újság, mely egyébként nem fordított figyelmet a témára, e napokban átvette a Pester Lloyd vezércikkét.¹⁰⁰ Az írás érzékeltet egyfajta általános atmoszférát. Propagandaereje vitathatatlan. Hangoztatja, hogy a negyedik éve folyó háború „az európai építő kultúrgondolat és az Európán kívüli keleti barbárság között folyó harc”, s a nemzeti lét a civilizálatlan bolsevista hatalomtól fenyegetve kockára van téve. Amennyiben Magyarország a nyugati keresztény kultúrközösség független és szabad tagja akar maradni, életösztöne a Németország által képviselt blokkhoz köti: Európát védi, de feladata van a Kárpát-medencében is. A cikk csattanója sem marad el: „Vannak államférfiak és egyházfejedelmek, akik gondolkodás nélkül túlteszik magukat a szovjet uralom alá jutott millió és millió ember szenvedéseire, a virágzó kultúrák megsemmisítésére, az európai civilizáció értékes részeinek barbár széttaposására.”

Kényes szituáció

A katolikus egyház provokálása és a nyomásgyakorlás többféle lépést indukált. Almásy keresztény értelmiségiként [agir en chrétien] mondta el véleményét, de mivel a klérus tagja is volt, látásmódja — még ha nem is érintett hitelvi kérdéseket — nem volt függetleníthető az egyháztól [agir en tant que chrétien]. A *Nemzeti Újság* névtelen cikkírója, merészen, a katolikus közvélemény teljessége nevében beszélt. Nem hivatkozott egyházi tanításra. Anonimitása hozzájárult ahhoz, hogy az olvasó ne érezzen lelkiismereti kényszert követésére. Hírlapíró mivoltában, s nem a klérus szócsöveként tekint(het)ett rá. A szituáció mégsem volt egyszerű: két eltérően gondolkodó ember véleménye a probléma kétféle katolikus megközelítését fejezte ki. A nehézség abból is adódott, hogy az ismeretlenségbe burkolózás nem zárta ki a papi szerzőséget, ahogy ezt *Magyarság* sem győzte sejtetni, s módot adott a kérdés sematizálására. Mi az egyház véleménye? – vetődhetett fel joggal a (sajtó által befolyásolt) állampolgárban.

Almásy napokon belül sziporkázó intelligenciával világított rá a bírálólat valótlán vagy inkoherens bizonyítékaira.¹⁰¹ Ennek ellenére Serédi Jusztinián hercegprímás 1943. április 30-án levélben figyelmeztette (hivatalosan nem ak-

⁹⁹ „A Központi Papnövelde igazgatójának valami különös oka van arra, hogy a katolikus papság politikai lapjának véleményét magára nézve ne tartsa irányadónak, ehhez a kérdéshez viszont mi — illetéktelenek lévén — ebben a pillanatban nem óhajtunk hozzászólni.” Uo. 3. A *Nemzeti Újság* napilapként (köztudottan) nem a papság közlönye volt. Az Egyházi Lapok informálta kéthetente a klérus tagjait.

¹⁰⁰ Sz.n.: A német magyar sorsközösség. 8 Órai Újság, 1943. április 21. 3.

¹⁰¹ *Almásy József*: Válasz Hubay Kálmánnak. Magyar Nemzet, 1943. április 29. 6.

tív) papját.¹⁰² A feddés nem megrovás, az üzenet inkább emlékeztetés egy általános keretszabályra, s jól illusztrálja a primás nem könnyű szerepét. A címzett kései, július 19-én kelt válaszából tudjuk, hogy a márciusban nyugdíjazott, áprilisban megdorgált, de közíróként továbbra is tevékeny pap ordináriusától e hónapokban illetménykiegészítést kapott, melyet Almásy válasza végén hálásan megköszön.

Az intelem voltaképpen a papok politikai, közéleti szerepvállalásának veszélyeiről szól. „Nem kis csodálkozással olvastam a „Magyar Nemzet” c. lap április 18-ai számában közölt „A kakas és a hajnal” címzésű cikknek szociáldemokrata pártot mentegető, sőt dicsérő részét. A közlemény nagyon kihívta a kritikát, amint arról Tisztelendőség a lapok bíráló reflexióiból is meggyőződhetett. Magam is kényszerítve érzem magamat arra, hogy figyelmeztessem kelendő óvatosságra a cikkírásban és az elvi álláspontokhoz való következetes ragaszkodásra. A cikkírásra szóló főpásztori engedély, amelynek alapján a papok cikkeket írhatnak és közölhetnek a lapokban, mindig annak feltételezésével adatik meg és tekinthető megadatottnak, hogy szigorúan helytálló dolgokat írnak és álláspontokat foglalnak el, illetve védenek. Mivel pedig kilengéseiket az Egyháznak szokta rováására írni a közvélemény, a főpásztoroknak fokozott éberséggel és szigorúsággal kell kezelniök ezt a kérdést. Papjaim irodalmi tevékenységének, ha az kifogástalan örülök, így Tisztelendőségének is, de a helytelen irányokba való tévedéseket kell, hogy szigorú intézkedéseim kövessék. Erre Tisztelendőség figyelmét is fokozottan felhívom.”

Almásy gyógykezeléseire és utazásaira hivatkozva exkuzálta magát a kései válaszáért, de mentegetőzése¹⁰³ mellett szívósan védi magát és mondanivalóját. „Öt esztendeje, mióta mint újságíró működöm, fő törekvésem volt, hogy minden kérdésben a teljes és tiszta katolikus álláspontot képviseljem. [...] Nyilvánvalóan igazságtalan és a valóságnak nem megfelelő vádat akartam cáfolni, mely a szociáldemokrata pártot azonosítja a kommunizmussal. Bár világnézeti szempontból csakugyan nem nagyon nagy a különbség köztük, politikailag a diktatúra és a parlamentáris demokrácia, a jogegyenlőség rendszere nagymértékű eltérést mutat. Az európai helyzet pedig olyan, hogy a szociáldemokraták kénytelenek ragaszkodni a szabadság jogrendjéhez, mert hatalmi kilátásaik alig lévén ennek megszüntetése az ő pártjuk kíméletlen elnyomására vezetne, akár jobboldali, akár baloldali diktatúra részéről. Ezért írtam, hogy őszinte demokratikus gondolkodásuk tagadására semmi okunk sincs.”

Április vége és július közepe között sok minden történt. Hubay mérgezett nyilatítól impresszionálva¹⁰⁴ a *Nemzeti Újság* a főpásztori levél másnapján, s valószínűleg arról tudván, teljesen elhatárolódott a magánvéleménynek elköny-

¹⁰² EPL 6079/1943

¹⁰³ A cikk megírása kapcsán Hegedűs Gyula szerkesztő személyes felkérését húzza alá, valamint azt, hogy bár elvi akadályt nem látott, de ő maga sem tartotta taktikai szempontból helyesnek a megszólalást. Almásy valószínűleg arra utalt, hogy klerikusként még inkább támadható. A levelezést ugyanazon levéltári akta őrzi.

¹⁰⁴ *Nemzeti Újság*, 1943. május 1. 3. A „Politikai Pósta” rovatban megjelent, látványos szedésű rövid közleményben meg szokott módon) háromszor is hivatkoznak.

velt Almásy-cikktől, kifejezvéen, hogy a szélsőjobboldal a legkisebb lehetőséget is felhasználja a katolicizmus megrendítésére. Ez utóbbtól tartva az „igen ismert katolikus papot és jeles közírót” magára hagyja, sőt megtévesztő tényt közöl. „Az ő politikai állásfoglalását semmiképpen sem lehet akár a Központi Pappnevelde szellemi vezetésével, akár a katolikus közvélemény felfogásával azonosítani. Jelenleg nincs egyházi állásban, mert — saját kérelmére — átmeneti szabadságot kapott és minden egyházi alkalmazásból átmenetileg felmentett.”¹⁰⁵

A *Magyarság* május első napjaiban folytatta az intenzív offenzívát, melyhez a *Függetlenség* részéről Marschalkó Lajos is társult. Előbb egy olvasói levél, majd egy névtelen vezércikk metódusváltás nélkül ismételte ugyanazon indokokat. Újítás mégis akadt. Egy — az átlagembert megtévesztő, de nevét nem vállaló — személy a szerkesztőnek írt hozzászólásában¹⁰⁶ „jobb érzésű magyar (laikus) katolikusként” mutatkozott be. A rejtélyes illető a tárgyalásokra nyitott Almásyt és barátait „óvatos puhányoknak”, illetőleg az „ultramontánság és a szabadelvűség közötti ingatag talajon lökődő heterogén notabilitásoknak” gúnyolta, s Bangha Béla 1920-ban kiadott, *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című könyvéből szemezgette a neki megfelelő részeket. A katolicizmus elleni él nem lett tompább, a sablon-teória dühös oltalma a következőkben egy áltudományos fejtegetésben tört elő.¹⁰⁷ Míg előző nap a *Nemzeti Újság* „baloldali, nemzeti, liberális és szociáldemokrata” csoportok törekvésének nevezte az együttműködést, mellyel a katolicizmus régtől kialakult ideológiai okok miatt távol tartja magát, a nemzetiszocialista propagátor a ’nemzeti’ jelzőt polgárra, a ’szociáldemokratát’ marxistára cserélte, hogy végül irományában több szálon vezetve célozgasson az „idétlen politikai egyesülés” hátterére, s eljusson „a magyar nemzeti állam szétmállasztásában és minden nemzeti érték meggyalázásában” vétkes zsidó, bolsevik munkásmozgalmi vezetőktől a zsidó származású katolikusokat segítő, majd mentő Szent Kereszt Egyesület lelkészéig, Almásy Józsefig.

A zsidó terhódítás előmozdításának homályos utaláshálója a vidéki *Új Fehérvár* pap főszerkesztőjére, Neményi Lajosra is rázuhant, aki Hubay indulatos publikációjára — Almásy védelmében — higgadt vitacikket írt. Így „keresztény papként” mindketten ahhoz a körhöz lettek besorolva, mely ismervén a szociáldemokraták „egyházpolitikai, nemzetpolitikai, sőt nemzetközi politikai programját” nem csupán együttműködést, hanem szövetséget is ajánl velük – szemben a marxizmussal meg nem alkuvó, Prohászka és Bangha képviselte egyházzal.

Az alpáriság sem maradt el, de a *Függetlenség* hasábjain tűnt fel. Marschalkó Lajos „a trianoni börtön priccsére” helyezi az ország népét, s „patkány-

¹⁰⁵ A napilap szoros cikkírói csapatához tartozott Nyisztor Zoltán, a Magyar Kultúra főszerkesztője és az Egyházi Lapok (a Papok Közlönye) főmunkatársa. A szerkesztőség általa is értesülhetett a hercegprímási figyelmeztetésről. Almásy beadványaiban (1942–43 fordulóján) utolsó pillanatig esdekel a megalázó nyugdíjaztatás elkerülésére. Hamis volt azt állítani, hogy ő maga kérte szabadságolását. Belső egyházi körökben ez ugyanolyan köztudott tény lehetett, mint a cikke után kapott dorgálás.

¹⁰⁶ *Sz.n.*: Nem játszunk a tűzzel! *Magyarság*, 1943. május 1. 6.

¹⁰⁷ *Sz.n.*: Játék a tűzzel. *Magyarság*, 1943. május 2. 9.

visítást” hall.¹⁰⁸ Bujtogató és népbutító sémái („Horthy népe”, „a zsinóros ruhába bujztatott vörös kalapácsos ember”, az „örök zsidó”) egy átgondolt stratégia komponensei. Sorai a gúnyirat definícióját is kinövik.¹⁰⁹

„Az erőszaknál többet ér a koalíció”

Ezt a példátlan szélsőjobboldali rohamot — Kelemen szónoklatát felelevenítve — majd Vákár P. Arthur fogja frappánsan minősíteni a polgárság lapjában, az *Újságban*: „Felvilágosultság és józanság harcol a sötétséggel és a tudatlansággal. [...] Politikai iskolázatlanság és közéleti partizánság könyökölt be a magyar nemzet féltve őrzött alkotmányos asztalára.”¹¹⁰

Május első napjaiban a hozzászólások nem sporadikusan jelentek meg, cikkek garmadája árasztotta el a hírlapokat. Almásy két héten belül harmadik kommentárját írta.¹¹¹ Megpróbálta egyetemesebb horizontba helyezni a problémát: a szövetezés helyét, szerepét elemzi a nemzetek között és a társadalmon belül, valamint a politika mineműségét magyarázza. Változatlanul a keresztény államelmélet, s nem a liberalizmus doktrínái alapján lép fel a „politikai kuruzslók gyógyszerajánlata” ellen. A belpolitikai, társadalmi folyamatokat, eseményeket úgy érzékeli, mint amely magával hozza a visszaesés eshetőségét „a pogányság mélypontjára, az anyag, a nagyobb szám, a nagyobb erő, a hasznosság elvének határtalan érvényesülése korszakába”.

Politikafogalma is neoskolasztikus elveken nyugszik. Az aktív cselekvés az egész közösség javát szolgáló okos (vagyis a valóság megismeréséből fakadó) tevékenység.¹¹²

A *Népszava* Almásy vihart kavaró első írásának laudációja óta hallgatott. Május elsején Peyer Károly a „magyarrá tett ipari munkásságot” lelkesítette múltat és jövőt átfogó beszédében.¹¹³ A szélsőséges demagógiának hátat fordítva a közeli és távoli célok közül a megvalósítható feladatokra koncentrálnak – ígérte.¹¹⁴ Peyer nem szolgálalkú, nem adja fel az érdekérvényesítés politikáját, de a háború ezen szakaszában az „ország rendjét és nyugalját” a kiszámíthatatlan gazdasági és politikai következmények okán elsőrendűnek tartja. Mind-

¹⁰⁸ *Marschalkó Lajos*: Álarcos május. Függetlenség, 1943. május 2. 3.

¹⁰⁹ „Most, amikor a baloldaltól egy rejtélyes célú összefogást hirdetnek, amikor a liberális nagykapitalizmus lapjában reverendát viselő személyek és jól fizetett munkás-írók dicsérik a szociáldemokráciát, amikor a marxizmus közlönyében polgári tekintélyek és kvietált antiszemiták irogatnak a progresszív zsidók tömörüléséről – megmozdul ezzel szemben a nemzeti jobboldal is.” Uo.

¹¹⁰ *Vákár P. Artúr*: Megértés és összefogás. Újság, 1943. május 8. 5. Az erdélyi születésű és jogi doktorátussal rendelkező Vákár 1931–45 között a Magyar Állatvédők Országos Egyesületének elnöke, majd 1940-től a Vármegye c. lap munkatársa.

¹¹¹ *Almásy József*: Egység és erőszak. Magyar Nemzet, 1943. május 2. 5.

¹¹² „A politika nem egy ága az emberi tevékenységnek, nem szakma, mint a többi, hanem az élet csúcs-tevékenysége [...] az összes életformák [az állampolgárok közösségének] egységes és legfőbb kerete [...] és nincs se szellemi, se lelki egység, ha hiányzik a szervezetek egysége, a jogi vagy politikai harmónia.” Uo.

¹¹³ *Peyer Károly*: Május elseje. Népszava, 1943. május 2. 1-2.

¹¹⁴ „Rideg valóságában nézzük az életet, nem becsüljük le ellenfeleink erejét, gazdasági és politikai hatalmukat és mindezek tudatában készülünk az elkövetkezendő időkre. [...] Együtt akarunk haladni minden szabadságszerető, alkotmányos életet és jogbiztonságot kívánó emberrel.” Uo. 1.

azonáltal nem új korról, hanem új világról szól, egy új társadalmi berendezkedés alapozásáról.

Szakasits ugyanabban a számban a munkásság, a parasztság és a polgárság „hármasszövetségéről” cikkezett.¹¹⁵ A tétovázás helyett konkrét lépéseket sürgetett, a „szervezeti, szerkezeti keretek” meghatározását és közös programírást. Az együttműködést nem csupán egy átmeneti, fontos és sorsdöntő cél, hanem a jövő érdekében tartotta fontosnak. Meglepetésszerű — de összecsengő Peyer elővigyázatos szavaival —, hogy az eddig számbavett kérések mellett a szociális problémák „gyökeres megoldását” várja. A világ megváltozott gazdasági létében csakúgy, mint struktúrájában. Új célok, új megoldások kellene — fejtegeti. S egy félmondat utal „egy új termelési rend” indokoltságára.

A gazdasági, társadalmi, politikai demokratizálódás mértéke meghatározása nem lehetett napirenden, a téma értelemszerűen aggodalmakat keltett. A *Nemzeti Újság* visszatért az „egy bizonyos nemzeti irányú polgári lap”, a Magyar Nemzet közreműködésével megszületett indítványra.¹¹⁶ A főcím mindent kifejezett, a korábbi zord modor ellenben változott, ahogy a névtelen szerző is észrevételezte az ismert marxista jelszavaknak a réginél szelídebb hangú megismétlését a baloldalon. A szociáldemokrata vezetők ünnepi állásfoglalásaiból végösszegzésként azt szűrte le, hogy a békülékeny és óvatos nyilatkozatok mögött alapjáiban változatlan program rejtőzik, s a párt csupán kódósítai távolabbi céljait. Kifogásolta, hogy a szövegekben a legondosabb kereséssel sem lehet megtalálni a keresztény szót, nincs célzás a szentistváni állam kereteire, s árnyéka sincs valamiféle ígértetnek az osztályharc feladására. Felelegetette a negyedszázados eseményeket, de csekélyebb mértékben és más stílusban. Az elutasítás tagadhatatlan. Az író deklarálta, hogy a magyar katolicizmus és hivatalos vezetői ragaszkodnak korábban kialakult nézeteikhez, viszont kétségtelen a hang enyhülése is: „A keresztény magyar társadalom változatlanul idegenséggel és bizalmatlansággal nézi a tervkovácsolást.” Új vonásként végül követelte a szakszervezeteknek a párturalom (tehát a marxista befolyás) alóli felszabadítását. Almásy cikkeinek utóélete is kirajzolódott. Mivel ő elvitathatatlan logikával alapvető keresztény értékekre (a társadalom rendjére, a nemzeti közösség kohéziójára, az egyén javára és szabadságára) hivatkozva, továbbá a politikai cselekvés keresztény értelemben vett céljához illeszkedve érvelt a gyakorlati élet egy adott területét érintő dologban, egy adott történelmi kontextusban (a háború és/vagy polgárháború hipotetikussága mentén), nehéz volt részben vagy egészben el nem ismerni gondolatmenete helyességét. A *Nemzeti Újság* úgy oldotta fel e bonyodalmat, hogy miután a szélsőbaloldalra helyezte a szociáldemokrata pártot — tudván, hogy egyesek követelték annak betiltását — a politikai paletta időleges képét is felvázolta. „Meg kell állapítani, hogy teljesen téves és hamis az az érvelés, hogy a szociáldemokráciával össze kell fogni politikailag azért, mert az országgyűlésben képviselve van és mert ezt a kormány eltúrta (!) A magyar választójogi törvény az alkotmányosság értelmében ez idő szerint olyan, hogy lehetővé teszi pártok keletkezését, s azok jelöltjeinek

¹¹⁵ *Szakasits Árpád*: Munkások véleménye a hármasszövetségéről. Népszava, 1943. május 2. 3.

¹¹⁶ *Sz.n.*: A szociáldemokrata párt nem változik. *Nemzeti Újság*, 1943. május 6. 5.

megválasztását. Ebből azonban a keresztény nemzeti politikára semmiféle kötelezettség nem hárul az iránt, hogy akármelyik országgyűlésen képviselt párttal összefogást kellene rendeznie. Ez nem áll sem a szélsőbaloldal, sem a szélsőjobb felé. Ahogy az egyik, úgy a másik is szemben áll az igazi keresztény és nemzeti politikával, a magyar keresztény királyság állameszméjével, ősi alkotmányos életformánkkal s éppen ezért sem az egyikkel, sem a másikkal semmiféle, még alkalmi szövetkezés vagy egyezkedés sem képzelhető el.”

Sikertelenség?

1943 május közepétől hirtelen elapadt a megjegyzések, kommentárok száma. A vitázók csak alkalmanként szólaltak meg. Ezek közül kiemelkedett — s rövid tanulmánynak is beillett — Almásy Józsefnek a *Jelenkor* című folyóiratban közzétett írása, melyet a hercegprímásnak küldött válasszal párhuzamosan készített.¹¹⁷ A nyitókérdés tökéletes élelátást tükröz. Egy keresztény és nemzeti védjegyű politikai berendezkedés¹¹⁸ közegében élő jobboldali és/vagy katolikus közszereplő „áruló- és eretnekszámba” veheti-e azokat, akik egy közös cél érdekében nyitottak arra, hogy más világnézeti alapon álló csoportokkal „politikai, taktikai, átmeneti együttműködést” kössenek, ha kellő garancia biztosítja, hogy „senki senkitől elvfeledást nem kíván”? Levezetésének más passzusaiiban „válságos idők kívánta nemzeti koncentrációnak”, valamint „közönséges, semmiféle elvet nem érintő taktikai szövetségnek” nevezi az összefogást, mindig aláhúzván annak gyakorlati jellegét. A felelet leleményes. A kifejtésben a szerző referenciapontja a Szentszék álláspontja, mégpedig az az irányelv és praxis, mely a kereszténység értékeinek és szervezeteinek evilági célok szolgálatában történő „kihasználását” (általában) törekedett megakadályozni. Almásy nyomatékkal visszhangozza, hogy nem lehet azonosítani az egyház érdekeit valamely politikai csoport érdekeivel, semmiképpen sem lehet a katolicizmus sorsát politikai irányzatoktól függővé tenni, ezzel összefüggésben pedig erkölcsi vagy tételes törvényt sértő elveik, tetteik felett szemet hunyni. A royalista, nacionalista *Action Française* mozgalom szentszéki elítélését és a francia baloldali értelmiségre is hatást gyakorló *Sept* című periodika megszüntetését emlegeti szemléletes példaként.¹¹⁹ A Vatikán azonban nem lépett fel — érvel a továbbiakban — a német Zentrum párttal szemben, mely „hic et nunc az adott

¹¹⁷ Almásy József: Marxizmus és szellemiség. *Jelenkor*, 1943/14. 5–7.

¹¹⁸ Almásy a keresztény etika alapjáról érvelve, félreérthetetlenül fogalmazta meg a „keresztény” és „nemzeti” jelzőt magára illesztő politikai rendszerrel szembeni aggályait, nem csupán cikkekben, hanem elsősorban az 1942 elején megjelent könyvében. Lásd 88. jegyzet. Továbbá: *Hantos-Varga Márta*: Szemben a totális nacionalizmussal – Almásy József politikai publicisztikája 1939–1943. In: „Egyén és politikai gyakorlat”. Szerk. Gőzsy Zoltán – Vitári Zsolt. Pécs 2013. 75–90.

¹¹⁹ A *Sept* című folyóiratot domonkos szerzetesek alapították 1934 tavaszán. A pártok felett álló, a közéleti események iránt érdeklődő lapnak XI. Piusz személyesen adott szabad utat. A nacionalista jobboldal hamarosan pártatlanságának elvesztésével vádolta. Több más indok mellett a népfrentkormány miniszterelnökével, Léon Blummal közölt interjú (1937 február) következményeképp — pénzügyi okokra hivatkozva — szüntették meg. *Chenaux Ph.*: L’Eglise catholique 95–115. Almásy egyébként nem azt állítja, hogy a *Sept* azonosult volna a baloldal céljaival, inkább arra utal, hogy a kellenél jobban „belekeverte” a vallást és az egyházat a politikába.

helyzetben és órában politikai síkon együtt tudott működni a szociáldemokratákkal, miközben a társadalom- és közösségszervezés egyéb területein a katolicizmus nem adta fel a szellemi, filozófiai párviadalt. Csak a „szektárius gondolkodás botránkozik meg egy „természetes, gyakorlati, önvédelmi jellegű alakulás létén, s hátráltatja „valami jó erősödését. A szerző nem naiv, ezt érzékelteti: ha a baloldal a politikában is érvényesíteni akarja „rossz, ateista elveit, a fegyverszünet megszűnik.

Az értekezés másik jelentős kristályosodási pontja egyfajta kettős anamnézis. Előbb az aktuális vita történetét, majd a 20. századi szociáldemokrácia történetét ismerteti átfogóan, nemzetközi példákkal tűzdelve, propagandisztikus értelmezési panelek nélkül. Az első témában egy triviális, de a hangulatkelés hatására az emlékezetből kitörlődő tényre mutat rá: egyesek „a katolicizmusra akarták érteni a felvetett problémát”, holott „nem állította senki, hogy katolikus-szociáldemokrata szövetségre van szükség”. A felforrósodott légkör háttérben tudatos koncepció áll. Felidézi, hogy áprilisi kommentárjában ő is csupán magánvéleményt mondott az eredeti indítványról, egy a nemzeti közönség szempontjából „helyes és hasznos” politikai akcióról. Almásy e kérdésben nem egészen tárgyilagos. Egyfelől a *Nemzeti Újságban* többes számban nyilatkozó kollégájától ő is átvette a széles tömegbázist demonstráló stílust, másfelől a katolikus sajtó cikkei pusztán a létükkel jelzik, hogy a demokratikusan gondolkodó konzervatívok februári-márciusi javaslatát zavarba ejtő esemény volt: a háttérben, informális csatornákon is megszólította a katolikus értelmiség nem egyveretűen gondolkodó táborát. A szélsőjobboldal, amint tudta, ezt csalfán kamatoztatta.

A Jelenkor e nyári cikke leginkább azzal gazdagította olvasóinak szemléletmódját, hogy az objektivitás szándékával (és nagy tájékozottsággal) különítette el a szociáldemokrácián belüli áramlatokat, külföldön és itthon, múltban s jelenben. Egyik legfontosabb mondanivalója, hogy Nyugat- és Észak-Európában a szociáldemokrata/szocialista pártok „polgárivá váltak”, s ezek az alakulatok vagy sohasem voltak forradalmiak, vagy felülbírálták ortodox marxista programjukat. Számukra „a demokrácia nem közbeeső állomás, eszköz, taktika, kompromisszum többé, hanem végső és egyetlen lehető formája az államnak”.¹²⁰ Magyar viszonylatban az 1919-es esztendő történései kapcsán (nem tagadván sem a háborúvégi forradalmiságot, sem a későbbi hatalomátjátszást) legalább kétféle szociáldemokrata platformot különböztetett meg, majd az ausztromarxizmus hatásait vizsgálta. A Bethlennel paktáló un. második garnitúra politikáját pozitívan értékelte.¹²¹

A katolikus közönség felvilágosítása szempontjából még egy gondolata esszenciális. A szociáldemokrácia nem esik egyházi cenzúra alá – olvashatták, s Almásy szerint a keresztény alapelveket támadó, egyházellenes irányzatok ellen hozott általános egyházi tilalmak is feltételesen értendők, hiszen a pragmatikus politikát folytató alakulatok gyakran távolodnak el filozófiai gyökereiktől. A politikai szervezet az eszméből levont gyakorlati konzekvenciákat takti-

¹²⁰ Almásy József: Marxizmus és szellemiség. Jelenkor, 1943/14. 6.

¹²¹ Uo. 7.

kai kompromisszumok segítségével igyekszik a közéletben megvalósítani és biztosítani.

S hogy mi is az aktuális eszmei tartalom, s mennyiben tér el az érvényben lévő politikától, azt kis gondolati egységenként (szocializálás, magántulajdon, a tőke megszűnése, nemzetköziség és nemzeti lét, történelmi materializmus) vizsgálja.

Zárszó

1937 augusztusában Fejtő Ferenc a nemzetiszocialista etatizmus veszélyeit felmérve a reformkatolikus értelmiséget szólította meg egy konkrét, mindkét fél által elfogadható minimális program kidolgozásának tervével. Az elképzelés akkor érdekes intellektuális kísérlet maradt. Az ideológiai szakadék mellett a kül-, a bel- és az egyházpolitikai történések (egyúttal az egységes katolikus fellépés eszményképe) sem kedveztek a pozitív recepciónak. Két évvel később, a háború előtti utolsó választásokon, a Szociáldemokrata Párt és az Egyesült Kereszténypárt drasztikus szavazatvesztéssel nézett szembe: az előbbi 3,42%-ot, az utóbbi 1,54 %-ot kapott. A bázisszűkülés ellenére a munkásmozgalom, s különösen a katolikus egyház szervezethálója a társadalom tetemes részét fogta át. Híveik, támogatóik meghódítása nem lehetett jelentéktelen kérdés egyik politikai csoport, így a felfutó szélsőjobboldal számára sem.

Magyarország hadbalépése és politikai kényszerpályája immár időszerűvé tette a kooperáció életre hívását. A háborús években — ahogy Kelemen Kornél fentebb hivatkozott előadásának bevezetőjében megjegyezte — „miniszterek, pártvezérek, magasállású urak, egyházfejedelmek” nyilatkoztak a nemzet kohéziójának elengedhetetlen megerősítéséről. A Magyar Nemzet hasábjain 1943 februárjában és márciusában feltűnt kezdeményezés — a baloldallal való együttműködés javallata — kezdettől fogva felülemelkedett a saját réteg/osztály egyéni javának keresésén. A politikusok által hangoztatott, s a háború igényelte egységen, vagyis az állam működési feltételeinek biztosításán túl abban is szokatlan volt az indítvány, hogy valós céllal állt elő: a „független és szociális Magyarország” koncepciójával, melyet a szociáldemokraták bevonásával vélt kivitelezhetőnek.

A két és fél hónapig a sajtót visszatérően foglalkoztató diszkusszió idővel elcsitult. Vitathatatlan, hogy a „totális háború” derekán az összefogás ideája megmozgatta és polarizálta a (párt)sajtó által reprezentált értelmiségi közvéleményt. A felvetés számos nevet kapott: „súlyos szövetség”, „munkaközösség”, „szövetkezés”, „magyar egység”, „együttműködés”, „közös front”, „koalíció”, illetve „homályos politikai szövetkezés”, „baloldali front”, „front populaire”, „különös célú testvériesülés”. Az eredeti tervet és résztvevőit megvető szélsőjobboldal „nemzeti/jobboldali egységet” propagált, melyhez társat konzervatív és katolikus oldalon nem talált.

A drámai és következményeiben kiszámíthatatlan háborús helyzet a potenciális szövetkezők céljainak azonosságát hozta. A jelen vonatkozásában a társadalmi rend és a politikai stabilitás fontosságát, valamint a német megszáll-

lás kockázata miatt a nemzeti függetlenség megőrzését hangsúlyozták. A jövőbe tekintve — a lehető legkisebb megrázkódtatással lezajló, radikalizmus nélküli átmeneti időszakot követően — olyan politikai rendszert képzeltek el, melynek meghatározó pillérei közé tartozik az önkormányzatiság, az egyéni és közösségi szabadság, az alkotmányosság és a szociális kiegyenlítődség.

A hozzászólók többsége pártkeretekben gondolkodott. A politika világát, mint egykori képviselő, közlőről és a vitát jól ismerő Kelemen hatékony párbeszédet pártfegyelemtől nem kötött egyének (mai kifejezéssel a civil társadalom tagjainak) összefogásán keresztül tudott elképzelni. A fórum résztvevői közül egyedül ő tett pontokba szedett javaslatot, azonban a demokratizálódásra nem tért ki.

Közreműködő osztályként a „magyar”, az „ipari”, a „szocialista” jelzővel ellátott munkásságot, a „haladó”, „progresszív”, „szabad”, „független” értelmiséget, a „szabadelvű” polgárságot, a „magyar” parasztságot és a kispolgárságot nevezték meg.

Bár a kezdeményezés nemzeti, konzervatív oldalról érkezett, a szociáldemokraták igyekeztek azt felhasználni és tetteket sürgetve irányítani. A negyedszázada (kölcsönösen) alkalmazott régi retorika azonban gátja volt az ideológiai távolsággal eleve terhelt felek közeledésének. Akadályként merült fel az a mentalitás is, mely — ifj. Pallavicini György jegyzete szerint — átszötte a társadalmat: még az „azonos nézetű” emberek között sem volt megengedett a jogos, tárgyilagos, konstruktív kritika.¹²²

A szélsőjobboldal elementáris erővel feltörő nyomásgyakorlása, ferdítés-hadjárata és a polgári, katolikus tábor felé irányuló ékverés-taktikája sajnos nem maradt hatástalan. Úgy tűnt, hogy elveszett egy lehetőség mindazok számára, akiket utóbb a Magyar Front célkitűzéseit támogató arisztokrata így jellemzett: „Saját és nemzetük jövőjét szabad, független és emberiesen gondolkozó környezetben látják csak biztosítva, akik a mai világégből való kibontakozást nem tudják másképp elképzelni, mint visszatérést a háború szükségszerű kényszerhelyzeteiből abba a szabad légkörbe, amely a magyar lelkiiségnek mindig is megfelelt.”¹²³ Valami mégis történt: 1943 augusztusában a Szociáldemokrata Párt és a Független Kisgazdapárt szövetséget kötött.

¹²² ifj. Pallavicini György: A kritika szabadságáért. Jelenkor, 1943/15. 5.

¹²³ Uo.

THE PROBLEMS OF DISTINGUISHING BETWEEN 'IDEOLOGICAL OPPONENT' AND
'POLITICAL ENEMY'.

Press Polemics on the Possibilities of Cooperation with the Left Wing in the Spring of 1943.

*by Hantos Varga Márta
(Summary)*

The study follows the unfolding of a scarcely known heated debate. Though in the first half of the 1940s, because of wartime, it was a habitual practice of the political elite to emphasize the necessity of 'national unity', for them it appeared to be important primarily because of assuring the functional conditions of the state.

In February 1943 it struck public opinion as a fundamental novelty that conservative public figures came up with a totally different understanding of coalition, the idea of 'Hungary as an independent and socially-minded state', which was thought to be achievable with the inclusion of social democrats. The study primarily collects representative manifestations belonging to the genre of political publicism. The paper analyses articles reflecting on this topic found in dozens of newspapers and periodicals. To achieve a more sophisticated narrative, the study is completed by the analysis of other sources, such as archive material, and the search for the origin of the idea of cooperation with the left wing from the 1930s. To sum up, the supporters of the initiative could not come up with a substantial draft programme within a couple of months, but they succeeded in launching a certain dialogue and laying down some theoretical principles. Meanwhile, the extreme right wing desperately tried to exert pressure against the initiative and to estrange members of both the conservative and the Catholic sides with its campaign of distortions.